ياش توركستان

تورکستاننك ملی قورتولوشی اوچون کوره‌شوچی آیلق مجموعه

باش محرری: چوقای اوغلی مصطفی

1929نچی ییلنك ده‌قابر-ندەن چیقا باشلاغان	ده‌قابر (برنچی کانون) 1934	سان 61

بوساندا:

1	— تورکستاندا قانلی ته‌ررور	باش مقاله
2	— 1929ـده‌قابر1934	«یاش توركستان»
3	— تورکستاندا برنچی بیش ییللق یکونی	طاهر
4	— تأریخی آبده‌له‌ریمزنگ حالی	اوقتای
5	— یراق شرقدا	چوقای اوغلی مصطفی
6	— علی مردان بیك توپچیباشی	م.
7	— مرحوم علی مردان بیکنك تابوتی باشندا	
8	— تورکستاندا قیشلاق خوجالغینی ماکینه‌له‌شتریش حقندا	مهندس منصور
9	— قورباشی شیر محمد بیکنك مکتوبی	
10	— به‌رلین‌ده تورکستان حقندا بر قونفرانس	
11	— تورکیه خبرله‌ری	
12	— بولشه‌ویك سه‌رگه‌ی کیروفنك أولدورولوشی مناسبتیله	م.

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

تورکیه خبرلەری

تورکیه بویوك ملت مجلسی 34 .11 .26دە کی توپلانیشندا، ایمدیگه قادار قوللانیب کیلینگەن لقب، عنوان، رتبه وه نشانلار حقندا اوچ مادەلك قانون قبول ایتمشدر:

برنجی ماده: آغا، حاجی، حافظ، خواجه، ملا، افندی، بیك، بیك افندی، پاشا، خانم، خانم افندی وه حضرتلەری کبی لقب وه عنوانلار قالدیریلمشدر. ایرکەك وه قادین وطنداشلار قانون قارشیسندا وه رسمی بەلگەلەرده یالکز آتلاریله آکیلیرلار.

ایکنجی ماده: سیویل رتبه وه رسمی نشانلار وه مەدالیەلەر قالدیریلمشدر. وه بو نشان وه مەدالیەلەرك قوللانیلماسی یاساقدر. حرب مەدالیەلەری بوندان مستثنادر. تورکلەر یابانجی دولت نشانلاری‌دا تاشیامازلار.

اوچونجو ماده: عسکری رتبەلەرده آتنگ باشینا گەلمەك اوزره قارا (پیر) وه هوادا مشیرلەره مارشال، برنجی فریق، فریق وه لوالارا ژەنەرال، دڭزده برنجی فریق، فریق وه لوالارا آمیرال دەنیلیر.

*

سوی آتلاری

بوتون تورکیه تورکلەری سوی آتی یعنی عائله اسمی قیدیرماقله مشغولدرلار. آنقارادا‌غی «تورك تیلینی آراشتیرما قورومی» یعنی بوندان برآز ایلگەری «تورك تیلینی تدقیق جمعیتی» دیب آتالغان جمعیت تورکیه مطبوعاتی بیتلەرنده تورکچه سوی آتلاری لیستەلەری تارقاتماقدادر. هەر بر تورکیەلی بوندان سوگرا اوز اسمی آرقاسندا تورکچه بر سوی آتی تاشیاجاقدر.

تورکیه بویوك ملت مجلسی جمهور رئیسی غازی مصطفی کمال گه «آتا تورك» دیگەن سوی آتی بیردی. باش وکیل عصمت پاشاغا سوی آتی اولاراق جمهور رئیسی آتا تورك طرفندان «این اوکو» (Inönü)، بویوك ملت مجلسی رئیسی کاظم پاشاغا ایسه «أوز آلپ» (Oz Alp) اسمی بیریلمشدر.

تورکستاندا قانلی تەررور

سوڭ وقتلاردا‌غی آوروپا غازیتالارینك تورکستاندا شدتلی تەررورن باشلاندی دیگەن خبرلەری توغرو بولوب چیقیب تورویدور. «پراودا» «ووستوکا» ایله «قیزیل اوزبیکستان» غازیتالارینگ 12، 14، 15 نویابر سانلاریندا تاشکند، سمرقند، بوخارا وه خوارزم اطرافلاریندا 13 کشینك آتیلیب أولدورولگەنلیگینی هەمده بر قانچا کشینگ 5 ییلدان اون ییلغا قادار آغیر قاماقغا حکم ایتلگەنلیگینی اوقودوق. آتیلغانلارنگ اسملەری توبەندە گیچەدر:

1) عبدالزاهد اسماعیل اوغلی، 2) شادمان فرمان اوغلی، 3) محمود احمد اوغلی، 4) سفر حسن اوغلی، 5) جمعه خواجه بوقان اوغلی، 6) نماز اوراق اوغلی، 7) قادر اوغلی، 8) مەمە رسول محمد علی اوغلی، 9) یولداش ایشمەت (ایشمحمد) اوغلی، 10) ساویر عبدالله اوغلی، 11) جمعه نیاز حاجی (تاجی) اوغلی، 12) عمر بای تورە، 13) سلیم نوروز اوغلی.

5 ییلدان 10 ییلغا قادار قاماققا حکم ایتلگەنلەردەن توبەندە گیلەرنك اسملەری کیتریلگەن:

1) قوزیبای تور محمد اوغلی؛ 2) قوربان عثمان اوغلی، 3) حقنظر احمد اوغلی، 4) عبدالخلیل اسماعیل اوغلی، 5) یحیی یولداش اوغلی، 6) جلال اوغلی، 7) عبدالرحمن اوغلی، 8) نصیر اوراق اوغلی، 9) یوسف اوغلی، 10) حکیم اوغلی، 11) شالی (شادی) اوغلی، 12) همراه اوغلی لاری...

طبیعی، بو حساب تولوق ایمەسدر. تاشکند غازیتالارینگ یازدیقلارینا کوره اوزبیکستان یوکسەك محکمەسیله ولایت محکمەلەری باشلادیقلاری قانلی ایشلەرنده دوام ایتمەکدەدرلەر. تاغین قانچا تورکستانلیلارنگ آتیلیب، قانچاسینگ قاماققا آلینا تورغانینی بیلیب بولمایدر...

کیتردیگمز اسملەردەن کوروروب تورویدور، که بولشەویك جلاد-

لارینك قوربانی چینه کەم تورکستان تورکلەریدەن گنه بولغان. آتیلیب أولدورولگەنلەر، قاماقغا آلینغانلار ایچندە بردە روس وە یا تورکستانلی بولماغان کیشی یوقدر.

تورکستانی «ملی چیگەرەلەرگە آیریش، حقیقتدا ایسە تورکستانی پارچالاش شیطانلغینینگ 10 ییللق بایرامی عرفەسندە بو تانلی توی قیلیشنك سببی نیمەدر؟» دیب سوراساگیز، «همان پاختا مسئلەسی» دیب جواب بیریشکە توغرو کیلەدر.

بو ییل پاختا تیارلاش ایشینینگ أونومسز بولغانینی بز مجموعەمزنك اوتکەن ساندا یازغان ایدیك. وقت اوزغان ساری بو أونومسزلك آغیرلاشا بارغان. آینیقسا تورکستاننینگ اوزبیکستان وە تاجیکستان قسملارندا موسقوادان تیارلانیب یوباریلغان پاختا تیریش وە تیریلگەن پاختانی حکومت آمبار وە زاوودلاریغا تاپشیریش، روسیەگە قارای یوکلەب یوباریش ایشلەری حددان تاشقاری آقساغان. بونگا کیم عیبلی؟ آچ بوری کوزوندە توزی نە قادار عیبلی بولسا، موسقوا قیزیل جلادلاری آلدندا تورکستان دهقانلاری او قادار عیبلیدر. پاختا تیریش ایشینینگ أونومسز چیققانلغینینگ سببینی آختارماق اوچون کوپیشەف موسقوادان تورکستانغا یوباریلغان. بو قانخور تاشکند، خوقند، اندیجان کبی کەتتە شهرلەرنی کیزیب حکومت، فرقە، قولخوز دائرەلەریلە کوروشوب «عیبلیلەر»نی کورسەتکەن. اولار کیملەردر؟ قولخوز، فرقەکاتبلیگی وە قیشلاق شورالاری باشلاریغا کیریب آلغان ساویت دشمانلاری، تورکستان ملتچیلەری ایمشلەر.

بو «ملتچیلەر»نینگ قالایچا بولشەویزم «صراط»یندان اوتوب ساویت جنتلەریندەن بولغان فرقە، قولخوز وە قیشلاق شورالاری باشلاریندا اوتوروب قالا بیلگەنلەری حقندە سوراماگیزلار؛ باری بر بو سوراققا جواب یوق.

یوق، پاختا تیریشنینگ بو ییل أونومسز بولغانینینگ سببی یوقاریدا اسملەری تیزیلگەن بیچارە تورکستانلیلارنك قصداً ایشلەگەن دوشمانلغی

ایمەس، ساویت حکومتینینگ تورکستانلیلاردان طلب ایتدیگی وە طبیعی حال ایچندە هیچ بەجەریلە بیلمەیتورغان پلانیدر.

ساویت دوری باشنداناق آچلقدان چیقالمای کیلە یاتقان تورکستان اهالیسی پاختا ایکیش ایشیگە اوزینینگ اختیاری وە ایستەگی ایلە بیریلە آلمادی. پاختا ایکمەسەك: بوغدای یوق، ایت یوق، چای یوق... دیب تورکستان اهالیسینی کوچلەب پاختا ایکتیریلدی. لاکن ایککەن پاختاسینینگ بدلی اولاراق اونگا وعد ایتلگەن کییم وە ییمەك نەرسەلەری ییتکزیلیب بیریلەمەدی... پاختانی ماشینە ایلە ایکەمیز دیب، تورکستاندا هوکوز، آت، تویەکبی ایش حیوانلاریغا قارشی «سفربرلك» اعلان ایتکەن ایدیلەر. نتیجەدە بو حیوانلارنی تویلە قورتقان بولماسالار هەم خلقنینگ فائدەلەنیشیگە یتیشمەیتورغان درجەگە کیتریب قویدیلار. ماشینالاری ایسە تورکستان شرائطیغا یاراماغانیدان سەرگی مالی بولوب، آمبارلاردا تیزیلیب یاتوبدر. یاخود بوزولوب، قیراتیلیب یاتوبدر. مسئلەنینگ بو جهتیگە دقتلە نظر سالساگیز، تورکستاندا بوکون پاختا ایکیشنینگ بورونغیغا نسبتاً دفعەلارچا قیمتگە چیققانینی یەگیللیکلە آنگلایسز.

تورکستاننینگ أنگ آغیر فاجعەسی مەنە بوردان باشلاندی: پاختا ایکمەسەك بولمایدی، مجبورسینگ، ایکسەك صرف ایتکەن محنتینگگە یارارلق حق آلالمایسەن. اونگچون بعضی یرلەردە کوب جانلی عائلەسی بولغان تورکستانلیلار سربست بازارغا چیقاریب ساتماق اوچون پاختا أونومینینگ آزغنا قسمینی اوز قولوندا ساقلاب قالسا، بو غیرطبیعی نەرسە ایمەسدر. لاکن ساویت قانونی بویونچا بو طرز حرکت «اوغورلق» آتالادی. بو «اوغورلق»قا ایسە تورکستانلیلارنی مجبور ایتە تورغان ساویت حکومتینینگ اوزیدر. عینی «آغری باشدان ساغ باشغا» آتیشنی سیوەتورغان روس پرولەتاریاتینینگ قانخور دیکتاتوراسی، بالاچاقاسینینگ کوز یاشی، حتی تورموشی اوچون سربست بازارغا بیش قاداق پاختا چیقاریب ساتیب بوغدای، اون آلماقچی بولغان بر تورکستانلینی «اوغرو»، «جهان انقلابی دشمانی»، «ملتچی» دیب توتوب محکمەگە

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ثاپشرادر ، آتديرادر.

تور كستان مهاجرلەری ، اوزلەری تورغان جايلارنك سياسی وضعيتی مساعد ايتەر بولسا ، يوقاريدا اسملەری كيتريلگەن اون اوچ قرباڭنی ايسلەب توپلاتسينلار ، وطن وه ملت دوشمانلارينا قارشی نفرتلەرينی كوچەيتريب ، صفلارينی يورونغيدان داها سيقی صورتده برلەشترسينلەر.

قوشومچا : بەرلين غازيتاسی « DAZ » نك 20.11.34ده تاشكندەدن تلغرافله آليب باسديغی بر خبردەن 5 كشينك پاختا ايكينی ايشلەرنده قصداً يالقاولق كورسەتكەنلك ايله عيبلەنب آتيلغانلغی ، 8 كشينك اوزون مدت قاماقا حكم ايتلگەنلگی و 35ه كشينكده پاختا اوغورلاغانلغی ايله عيبلەنب قامالغانلغی بيلديريلەدر . ينه عينی غازيتانك 6.12.34 تاريخلی كيچكی سانندا آلماآتا ايله سمرقندده بر كيچەده سكز كيشينك پاختا ايشلەرنده عيبلی كورولەرەك آتيليب أولدورولگەنلگی خبر بيريلەدر .

* * *

1929—دەقابر—1934

بوندان تام بيش ييل اول ، 1929نچی ييلی دەقابر آيندا «ياش تور-كستان »نك برنچی سانی چيققان ايدی. عموميتله مهاجرتده نشريات اوزی قيين بر نەرسه بولسادا ، بو آغيرلق بز توركستانليلار اوچون ايكی قات ايدی. بزنك قارشيمزدا بر طرفدان مادی آغيرلقلار تورسا ، ايكنچی طرفدان بو ايشنی يوروتوچی كوچ مسئلەسی تورار ايدی. توركستان مهاجرلەری مسئلەسی باشقا مهاجرتلەرگه قاراغاندا باشقاچاراق بولدی. كيچيك بر استثنا ايله ، بزنك سياسی يولباشچيلاريمز يورتدا ، ملی دوشما-نلاريمز اسارتنده ، بوتونيسی مجبوری فعاليتسزلك محكوميتنده قالديلار. كيچيك گنه بر قيميللاش ، باش كوتەريش تجربەسی باشلارينا آغير جزالار كيتردی. سياسی يولباشچيلاريمزنك موسقوا پرولەتاری ديكتاتوراسی قاپقانندان قوتولا بيلگەن قسمیدا اوزون زمان يورت ايله باغلانالماسدان قالديلار. بر مملكتنك قورتولوشی اوچون يوروتولاجاق سياسی كو-رەشده يورت ايله باغلانشسز يوروتولغان حركت معناسز بولماسادا فائده-سزدر. بز بوتونمز برلكده وه هەر بريمز آيريلقدا بوتون توركستانليلار

اوچون بر بولغان احوال روحيەنی ياڭليشماسدان تعيين ايته بيلەرلك بر حالدامز. فقط بزنك ملی غايەمز اوچون يالغز اونی بيلمەكنه كفايت ايتمەيدی. اوڭا كيرەكلی سياسی شكل وه معناسينی بيريب اطرافقا آڭلا-شيلارلق شكلده حاضرلانيشی لازم. ملی دعوامز ، ملی طلبلەريمزنی ممكن قادار كينگ دائرەگه يايب ، باشقا مملكت وه خلقلارنی ملی دعوامز ايله تانيشتريب ، اونلارنك نظر دقتينی ملی كورەشيمز وه ملی طلب وه غايەمز-گه جلب ايتش كيرەك.

توركستانداغی وضعيتنی ايضاح ايتمەك ، او وضعيت وه احوال روحيە-نك سياسی فورمينی ايشلەب چيقارماق ايستەر يورتداغی ، ايستەرده يورت تيشنداغی توركستانليلارنك اوزلەری اوچونده كيرەك. هەر قاندای بر فاكتنی وه بر جماعت احوال روحيەسينی ايضاح ايتمەك اوڭا سياسی شكلينی بيرمەك ، اوڭا حيات قابليتی بيرمەك اونی خام عنصر حالندان چيقاريب سياسی كورەشنك اوتكور تورالی حالينا قويماق ديمەكدر. بو ايشنی كوره بيليش يالغز اوز ملی نشرياتی بولغانداغنا ممكن ايدی. بونداي بر نشرياتنی باشلاماق اوچون بز كوبدەن اورونا باشلاديق. نهايت 1927 نچی ييلی ايون آيندا استانبولدا آيلق «يەڭی توركستان» مجموعەسينی چيقارا باشلاديق. بز توركستان ملی قورتولوش كورەشی نشرياتی اوستنده توركيه ، استانبول سوزلەرينك بولونماسی ايله هەر نەرسەدەن اول ساويت حكومتی طرفندان «سدچين» ايله بربرندەن آيری توتولماقدا بولغان تورك خلقينك بو ايكی تارماغی آراسندا روحی ، معنوی باغليلقنی توتوب تورماق وه كوچەيتمەككه خدمت ايتەجەگمزنی اميد ايتمشديك.

توركستانليلار آراسنداغی فعاليتنك اوسووی هەمده يورتمزداغی ملی وه عموماً توركلك دوشمانيغا قارشی كورەشنی كوچەيتو ، كينگەيتو كيرەكلگی ايكنچی بر نشريات مسئلەسينی كيتريب چيقاردی. مەنه شو صورتله 1929نچی ييلی دەقابرندا «ياش توركستان» چيقا باشلادی. «ياش توركستان»نك موفقيتينه ، ايش يوروتا بيلەجەگينه ايناناغان

بدبینله‌رده آز ایمه‌س ایدی. ایمدی بیشنچی ییلنی تولدورغانیدا ، بز «یاش تورکستان»نگ اوز یولی اوستنده‌کی بوتون قیینلقلارنی بتیریب ، کوچلو آدیمله‌رله بارا یاتقانینی آچیق-آیدین سویله‌ش امکانیندامز.

«یاش تورکستان» قالای چیقا باشلادی ؟ — «یاش تورکستان»نی چیقارا باشلارکه‌ن توپلایا بیلدیگمز مادی وسائط ، اونگ دواملی بولا بیلووی امیدینی بیرمه‌گه‌ن ایدی. بونگله برابر بز «یاش تورکستان» توغرو یولینی توتوب ، اوز اطرافنا یاش تورکستانلی کوچله‌رنی توپلاب ایشینی یورتوب کیته‌بیلگه‌نی تقدیرده دوست اوقوچیلاری یارده‌می ایله دوام ایتب کیته بیله‌جه‌گی امیدیله ایشه باشلادق. بزنگ تخمینمز توغرو چیقدی. مهاجرتده اوسکه‌ن تورکیه وه آوروپادا اوقوغان تورکستان یاشلیغی اوزینگ جدی ایش یوروتا بیلو کوچ وه به‌جه‌ریگینی کورسه‌تدی. «یاش تورکستان»نگ سیاسی مفهومینی ، ملی سیماسینی یاراتوچی کوچده مه‌نه شو تورکستان یاشلیغیدر.

1931نچی ییلنك سه‌نتابرنده «یه‌گی تورکستان» آنادولو وه تورکستان تورکله‌ری آراسندا روس بولشه‌ویکله‌ری طرفندان ییمراتیلغان اوچوروموغا توشوب بوغولدی. اوکونده‌ن‌به‌ری «یاش تورکستان» تورکستان ملی قورتولوش حرکتینگ برگنه نشریات بولوب خدمت ایتب کیلمه‌کده‌در. «یاش تورکستان»نگ وظیفه‌سی جوده آچیق وه آیدین قویولغان. او تورکستان ملی قورتولوشی ، ملی استقلالی کوزه‌تچیسیدر. او بوکونکی آلتی ساویت جمهوریتی — قازاغستان ، قیرغزستان ، قاراقالپاقستان ، اوزبیکستان ، تورکمه‌نستان ، تاجیکستان —نگ ملی تورکستان دولتی حالندا قورولوشینگ مجاهدیدر. او موسقوا دیکتاتورلیغی زنجیرنده‌ن قورتولماق ایسته‌گه‌ن بوتون ملی کوچله‌ر ایله برگه‌له‌شیب ایشله‌ش طرفداریدر. «یاش تورکستان» تورك اوروغلارینگ برلگی حقنداغی حقیقتغا سویکه‌نب ، تورك خلقینگ کیله‌جه‌گینی توشونوب ، تورك

اوروغلاری آراسنداغی حرثی ، حتی امکان داخلنده سیاسی برله‌شمه ، برگه چالیشما فعالیتینی کوچه‌یتمه‌ك لزومینی آلغا سوره‌در. «یاش تورکستان»نگ روس بولشه‌ویکله‌ری طرفندان یوروتولغان تورك اوروغلاری آراسیغا «سدچین» سالماق ، کیچیلمه‌س زاوورلار تازیماق سیاستنه قارشی شدتلی کوره‌شی‌ده مه‌نه شو قاراشندان کیلیب چیقادر.

«یاش تورکستان»نگ دنیانگ تورلو طرفلارینا یاییلغان تورکستان مهاجرله‌رینه قاراتقان ینه مهم بروظیفه‌سی بار. «یاش تورکستان» بو، تورلو طرفلاردا یاییلغان تورکستان مهاجرله‌ری آراسنداغی باغلانیشغا خدمت ایتمه‌کچی ، اونلارنی تورکستان ملی برلگی اطرافنا بریکتریب بر تشکل حالندا قورتولغان یورتغا آلیب قایتیشغا چالیشماقچی بولادر. «یاش تورکستان» اوزینگ بو وظیفه‌سینی موفقیتله اوته‌مه‌کده‌در. بوکون «یاش تورکستان»نی اوقوماغان ، تعقیب ایتمه‌گه‌ن تورکستانلی مهاجرله‌ر اوچاغی قالمادی دیسه‌ك ممکن. تورلو غرب أولکه‌له‌رنده‌ن ، تورکیه‌ده‌ن ، عرب أولکه‌له‌ری ، ایران ، هندستان ، آفغانستان ، شرقی تورکستان ، یراق شرق وه باشقا ییرله‌رده‌ن کیلیب تورغان مکتوبله‌ر «یاش تورکستان»نگ تورکستان مهاجرله‌ری آراسندا دقتله اوقونوب ، خدمتی تقدیرله تعقیب ایتیلمه‌کده بولغانلیغینی کورسه‌ته‌در.

«یاش تورکستان» یورتمز تورکستاننادا کیرمه‌کده‌در. دوشمانلاریمزدا اونی تعقیب ایتب ، اونگله مناقشه ایته‌درله‌ر. بو مناقشه‌لار بالخاصه تورکستان فرقه صفله‌رینی تازه‌له‌ش مسئله‌سی مناسبتیله کوچه‌یدی.

بز سیاسی حیات شرائطندا اوستمزگه توشکه‌ن وظیفه تولوق اوته‌ندی دیب حسابلامایمز. بونگله برابر ، اونی اوته‌شکه بوتون کوچمزنی صرف ایتب ، یوره‌کده‌ن ایسته‌ب اورونماقدا بولغانمزنی وجدانی تینچلق ایچنده سویلی آلامز. «یاش تورکستان» ملی غایه وه تورکستان استقلالینك بایراقچیسی بولوب قالدی. او بایراقنی یوکسه‌ك تمیز توتماق وه اونی ، بوکون ملی بارلیغمزنی کوکنده‌ن قازیماق ایسته‌گه‌ن دوشمانلا-

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ریمزنڭ ظلمی آستندا ایزیلمه‌کده بولغان، یورتغا موفقیتله ایلتمه‌کچی بولادر.

«یاش تورکستان» بیش یاشینڭ تولووی مناسبتی ایله تورکستان ملی قوتولوش حرکتی، ملی استقلالی یولندا شهید توشکه‌ن یورتداشلارینی ایسله‌ب اونلارنڭ عزیز روحی قارشیسندا سایغیلارله باش ایگه‌در. «یاش تورکستان» آغیر ساویت شرائطی آستندا سورگون، زندانلاردا چورومه‌کده، ساویت روسیه دیکتاتورلیغی اسارتنده ایزیلمه‌کده، بوڭله برابر چارچامای، تینمه‌ی کوره‌شمه‌کده بولغان یورتداشلارینڭ مثلسز ملی خدمتله‌ری قارشیسندا باش ایگیب اونلارنی چین یوره‌کده‌ن سلاملایدر. «یاش تورکستان» یورت منفعتی، ملی قورتولوش کوره‌شنده اوزینه هه‌ر تورلو یارده‌مله‌رده بولووب کیلمه‌کده بولغان بوتون مهاجر تورکستانلیلارغا تقدیرکار سلاملارینی یوللایدر.

یاشاسین تورکستان استقلالی!

بز بو استقلالنی یالغز کوره‌ش وه کوره‌شچه‌ن بر ایمان سایه‌سنده‌گنه قازانا آلامز. کوره‌شمزده‌کی موفقیتمزده اوزیمزنك ایچکی برلگمزگه‌گنه‌باغلیدر.

تورکستانلیلار! هه‌ر ییرده بر جان، بر ته‌ن بولوب کوره‌شمه‌ك کیره‌کلگینی اونوتماڭزلار. آرالاریڭزغا دوشمان اینتریغاسینی، آیریلق قوتقوسینی کیریتمه‌ڭله‌ر.

«یاش تورکستان» بوتون تورکستانلیلارنی برلککه چاقیرادر...

«یاش تورکستان»

تورکستاندا برنچی بیش ییللق یکونی

معارف

ساویت پلان سیاستینڭ مهم بر قولینیدا معارف وه مکتب مسئله‌له‌ری تشکیل ایته‌در. اونڭچون‌ده ساویت پلان سیاستی یوتوقلارندان بحث ایته‌رکه‌ن، قیسقاغنا بولسادا، بو بحثکه توقونماسدان کیچیب بولمایدر. هه‌له ساویت پروپاغانداچیلارینڭ بو ساحه‌دا تورلو جنسده‌ن قارما‌ـقاریشیق رقملار کیتریب، عادی اوقوچینڭ گنه ایمه‌س، بعضی بر استاتیستیق اوقوماسینی بیلگه‌ن کیشیله‌رنڭ‌ده باشینی آیلانتریب یوردوقلارینی اویلاساڭز بو ضرورت برآزدا کوچه‌یگه‌ن بولادر.

ایسکی قازاغستان فرقه‌کاتبی غولوشچه‌کین «قازاغستان اوکتابر کورگه‌زمه‌سنده» دیگه‌ن اثرنده (قیزیل اوردا، 1927) قازاغستاندا 3687 مکتب بولوب بو مکتبله‌رده 205 میڭ بالا اوقوغانلیغینی سویله‌یدر. ینه شو غولوشچه‌کین برآز وقت سوڭرا بر توپلانتیدا سویله‌گه‌ن نطقندا بوتون مکتبله‌رنڭ کاغد اوستنده‌گنه بولغانلیغینی، حقیقتده قازاق آوولندا مکتب دیگه‌ن نه‌رسه یوقلیغینی سویله‌یدر. غولوشچه‌کین‌نڭ یوقاریدا اسمی کیچکه‌ن اثرنده‌کی معلوماته کوره، بو بار دیب کورسه‌تیلگه‌ن مکتبنڭ 1600ی قازاق مکتبله‌ری بولوب، اولارنڭ‌دا 60 میڭ اوقوچیسی بار ایمش. ینه شو منبعگه کوره ته‌خنیکومله‌رده 2107، عالی مکتبله‌رده 380 وه فابریك‌ـزاوود مکتبله‌رینده 26 قازاق اوقوغانلیغی بیلدیریله‌در.

ایمدی 1933/34نچی ییلی فرقه‌کاتبی میرزویان (ئه‌رمه‌نی) «ایشی ده اوزی‌ده بار» دیب آتادیغی مکتبله‌ر سانینڭ 6473، اوقوچیلاری سانینڭ 480 میڭگه ایریشکه‌نینی، بونڭ‌ده 200 میڭی قازاق بالالاری بولغانینی سویله‌یدر. بو معلوماتنی بیروچی میرزویان‌نڭ 1932/33نچی اوقو ییلندا قازاغستاندا مکتبله‌ر سانینڭ 8 میڭده‌ن آرتیق دیب کورسه‌تیلگه‌نینی، بونڭله تیکشیروچی کوزنده بر ییل ایچنده ایکی میڭ قادار مکتب آزالغانلیغی تأثیری بیرگه‌نینی، حقیقتده ایسه 1932/33نچی ییلغا قاراغاندا 33/34نچی ییلی مکتبله‌ر سانینڭ آرتقانلیغینی مخصوص قید ایتب، ینه عینی نطقینڭ ایکنچی بر ییرنده «اگرده معارف قومیسارلیغی استاتیستیقلاریغا اینانا تورغان بولساق» دیب کیچمه‌سی هه‌ر نه‌رسه‌ده‌ن اول ساویت رقملاری حقندا نه درجه‌ده احتیاطلی بولوش کیره‌کلگی حقندا کوچلو بر تنبیه بولسا کیره‌ك.

اورتا آسیا جمهوریتله‌ری معارف قومیسارلقلاری طرفندان بیریلگه‌ن معلوماتغا قاراغاندا مکتب یاشندا بولغان بالالارنگ اوزبیکستاندا 90%ی ، تورکمه‌نستاندا 76,6%ی ، قارا قالپاقستاندا 92,2%ی ، قرغزستاندا 80%ی ، تاجیکستاندا 80,5%ی مکتبکه تارتیلغان.

(«پراودا ووستوکا» 22. 7. 34).

میرزویان یوقاریدا اسمی کیچکه‌ن نطقندا قازاغستاندا اوقو یاشنداغی بالالارنگ 82-87%ی مکتبکه تارتیلغان دیب کورسه‌ته‌در. قازاغستان حکومتی باشلوغی عیسی اوغلی اوراز ایسه قازاق رایونلاری کوبچیلگنده مکتب یاشنداغی بالالارنگ مکتبکه تارتیلیش نسبتنگ 50-60نی کیچمه‌گه‌نینی سویله‌یدر. («سوسیالدی قازاغستان» 34 .1 .17).

یوقاریدا 1934نچی یلی مکتبکه تارتیلغان قازاق بالالاری سانینك 200 مینگ کورسه‌تیلگه‌نینی میرزویان آغزندان تینگله‌دیك. «قازاغستاننی رایونلاشتریش» دیگه‌ن بر اثرده بیریلگه‌ن معلوماتغا قاراغاندا 1928نچی یلی غینوارندا آوولدا:

7-4 یاشلار آراسنداغی بالالار سانی 389 029 ؛

8-12 یاشلار آراسنداغی بالالار سانی 325 910

13-18 یاشلار آراسنداغی بالالار سانی 429 307 بولغانلیغی کورونه‌در.

ایمدی استاتیستیقدان معنا چیقارا بیلوچی کشیله‌ر اوچون بو 87-90%له‌ر اوستنده اوزون سویله‌ب اوتوروشده کیره‌ك بولماس دیب اویلایمز. بونگله برابر بر آزدا دوام ایته‌یلك.

مایوروف ، گولوزوکبی اورتا آسیا بیوروسی اطرافنداغی نفوذلو کشیله‌ر آغزندان اورگه‌ندیگمزه کوره اورتا آسیادا قیشلاق وه آوولدا 2 صنفده‌ن آرتیق مکتب یوقدر. عیسی اوغلی اورازدا قازاق آوولندا تولوق ، آیتارلقدای باشلانغیچ مکتبنگ یوقلیغنی سویله‌ب بوکونگه‌چه آوولدا تولوق مکتب قوروب آلالمادقلارندان شکایت ایته‌در. ایمدی 70-80 ، حتی بعضی بر دائره‌له‌رنگ 95% اهالیسی آوولدا ، قیشلاقدا

بولغان بر مملکتده آوولدا 2 صنفدان آرتیق مکتب بولماغانلیغی سویله‌نب تورارکه‌ن بالالارنگ 80%-90% مکتبکه تارتیلیشندان سویله‌ب بولادیمی ؟ مه‌نه بونداي یالغانلارنی اویلاب چیقارو وه اونی یوزی قیزارماسدان ، وجدانی عذاب چیکمه‌سده‌ن سویله‌و یالغز روسلق خیالینگ قالدیرا بیله‌جه‌گی ، قیزیل روس ایمپه‌ریالیزمی آگه‌نتله‌رینگ ایشله‌یه بیله‌جه‌کی اویاتسزلقدر.

بویوتوقلار اوستنده کورسه‌تیلگه‌ن رسمی رقملارغا ساویتله‌ر دائره‌سنده‌کی قاراشنك اوزی‌ده مراقلی برنه‌رسه. یوقاریدا اسمی کیچکه‌ن گولوزو اورتا آسیا بیوروسی طرفندان چاقیریلغان بر توپلانیشدا ساویت رقملاری حقندا «معارف قومیسارلقلارینگ کورسه‌تکه‌ن رقملاری حقیقتغا یاناشمایتورغان مبالغه‌در. چونکه قیشلاقدا ابتدائی مکتبنگ برنچی ، ایکنچی صنفی گنه بار. 12 یاشلق بالالار مکتبکه تارتیلمای نالادر. هه‌له قیز بالالارنگ مکتبگه تارتیلیشی مسئله‌سی اوزی آیریم بر مسئله‌در. کوب یرله‌رده اهالی قیز بالالارینی یاشیریب تورادر» دیدر. («پراودا ووستوکا» 22.7.34).

اوزبیکستان فرقه کاتبی اکمل اکرام 1932/33نچی یلی اوزبیکستاندا 529 500 بالا مکتبده بولغانلیغینی ، بونگده 31/32نچی اوقو یلیغا قاراغاندا 200 مینگ آرتیق بولغانینی سویله‌یدر. («پراودا ووستوکا» 34 .1 .16). بو حسابغا کوره 1931/32نچی یلی 329 مینگ بالانگ مکتبده بولووی کیره‌ك. وه‌حالانکه عینی اکمل اکرام 1932نچی یلی مکتبده‌کی بالالار سانینی 430 مینگ کورسه‌ته‌در. («معارف وه اوقوتوچی» نومیرو 8/9 ، 1932). مه‌نه کوره‌سز ، که ساویت کشیله‌ری اوچون 100 مینگلك بر فرق هیچ بر نه‌رسه ایمه‌س ، حتی سیزیلمه‌یدرده. بر مملکتنك مکتب وه معارفی مسئله‌سنده 100 مینگ بالا دیگه‌ن نه‌رسه کوب مهم بر معنا افاده ایتمه‌لیدر. بونگله برابر بوتون جمهوریتله‌ر حقنده بیریلگه‌ن رسمی رقملارنی قید ایتب کیچمه‌کچی بولامز.

تاجیکستان فرقه کاتبی برویدو 1932/33نچی اوقو یلندا تاجیکستاندا 120 مینگ بالانگ ساویت مکتبنده اوقوغانینی سویله‌یدر. («پراودا

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ووستوكا» 12. 1. 34).

تورکمەنستان فرقه کاتبی پوپوك 1934نچی یيلی باشندا تورکمه‌نستاندا 1880 مکتب وه بو مکتبلەردە 116 600 اوقوچی بارلیغینی سویله‌یدر.

ساویت روسیه‌نك تورکستانداغی جمهوریتلەر توغدیرو مؤسسه‌سینك سوك بالاسی قارا قالپاقستاندا 1934نچی یيلی باشندا 514 مکتب وه 38 500 اوقوچی بارلیغی یازیلادر. («پراودا ووستوکا» 16. 9. 34).

تورکستاننك قیشلاق وه آوولارندا 2 صنفدەن آرتیق مکتب بولما‌دیغینی رسماً اعتراف ایتب اوتدیلەر. ایمدی شهرلەر اوچون کوب سویله‌نگەن 7 صنفلی مکتب نه حالدا؟ دیگەن سوراتقا بر جواب آلا بیلمەك اوچون 1934نچی یيلی تورکمەنستان شهرلەرندەکی برنچی باسقیچ مکتبنك 6نچی صنفندە اوقوچی 524 بالادان 104ینك ایکنچی یيلغا قالغانینی سویلەوچی رسمی معلوماتنگ شو 524 رقمی کافی کیلسه کیرەك. بوتون قازاغستاندا 1931نچی یيلی قازاق مکتبلەرینگ 4نچی صنفندە 5069غنا بالا بولغان.

اوزبیکستاندا برنچی باسقیچ مکتبلەردە 12 326 اوقوتوچی کورسه‌تیلەدر. بو سانني کورسەتوچی «قیزیل اوزبیکستان» غازیتاسی معلملەرنی تحصیل درجه‌سنه کوره قویوداغیچا بولەدر: عالی تحصیللی 200 کشی، اورتا تحصیللی 2264، ابتدائی تحصیللی 9862 کشی. عینی منبعگه کوره اورتا مکتبلەردە درس بیروچی معلملەرنك 344ی ابتدائی تحصیللی کشیلەر‌در. («قیزیل اوزبیکستان» 10. 6. 34). قازاغستاندا معلملەرنگ حالندان بحث ایتوچی عیسی اوغلی اوراز «معلملەریمزنگ اوزلەریدە چه‌له سوادلیدر» دیدر. («سوسیالدی قازاغستان» 17. 1. 34).

بوتون اورتا آسیاداغی معارف ایشلەری حقندا سوز سویلەوچی گولوزو «تخمینی بر حسابغا قاراغاندا بوتون باشلانغیچ مکتب معلملەرینك 80% قاداری ابتدائی تحصیللیدر» دیگەندەن سوك اورتا آسیا شرائطندا ابتدائی تحصیللی دیگەن اصطلاحنگ قاندای بر معنا افاده ایتکەنینی ایضاح

ایتمەك اوزرە «بو ابتدائی تحصیل دیگەن اوزی نیمه دیمه‌کدر؟» دیب سوراق قویوب، بو اصطلاحنگ «شیفرەسی ییشیلگەندە بو کشیلەر کوبچیلگینگ شو درس بیرمه‌کده اولدوقلاری ابتدائی مکتبنگ برنچی صنفینی گنه نادراً ایکنچی صنفینی بتیرگەنلکلەری آنگلاشیلدی» دیدر. («پراودا ووستوکا» 22. 7. 34).

مه‌نه ینه‌دە قیزیقراق معلومات: مایوروف تورکمەنستاننگ بر رایونندا معلملەرنگ بیلم درجه‌سی اوستندە یوروتولگان تیکشیرونگ نتیجه‌سینی شوندای کورسه‌تەدر: 62 معلم تیکشیریلگەن. بوندان 41 کشی برنچی صنف، 12 کشی ایکنچی صنف، 4 کشی اوچنچی صنف، 3 کشی 4نچی صنف ابتدائی مکتبنی اوقوغان بولغان. ینه مایوروف اوزبیکستانداغی معلملەرنك بیلم درجه‌سنه کوره نسبی بولونوشینی قویوداغیچا کورسه‌تەدر: عالی تحصیللی — 0,7%، اورتا تحصیللی — 19,1%، ابتدائی تحصیللی 77,3%. اورتا مکتب معلملەرینگ 13%ی عالی تحصیللی، 67%ی اورتا تحصیللی، 12,8% ابتدائی تحصیللی کشیلەر. بو رقملارنی نقل ایتوچی مایوروف «اورتا آسیا جمهوریتلەرندەکی معلملەریمزنگ بویوك قسمی، یاخشی دیگەندە ابتدائی مکتبنگ 2نچی صنفی درجه‌سندە تحصیل کورمش کشیلەردر. بونگ اوستنه اوزبیکستاندا ابتدائی تحصیللی کشیلەرنگ اورتا مکتبلەردە درس بیرمه‌کده بولغانلقلارینیده کوردیگز. ایمدی شو اوزینك ابتدائی مکتب درجه‌سندە بیلگیسی بولا توروب اورتا مکتبدە درس بیرو‌چی، یوقسا اوزینگ برنچی صنف، ایکنچی صنف درجه‌سندە بیلگیسی بولغانی حالدا 4نچی صنفدە درس بیروچی معلمدەن یاخشی ایش کوتوب بولادیمی؟» دیدر. («تورکمەنسکایا ایسکرا» 4. 8. 34).

1934نچی یيلی تورکمەنستاندا 1500 اوقوچیسی بولغان 5 عالی مکتب کورسه‌تیلەدر. («تورکمەنسکایا ایسکرا» 20. 10. 34). قازا‌غستاندا ایسه 4266 طلبه‌لی 13 عالی مکتب کورسه‌تیلەدر. («سوسیالدی قازاغستان» 12. 1. 34).

اکمل اکرام «جمهوریت عالی مکتبلەریمزدە حاضردا 6000 کشی

اوقیدر. عالی مکتبلەردە، تەخنیکوملەردە، ایشچیلەر فاکولتەسندە (اورتا
مکتب درجەسندە)، ایشچی اونیوەرسیتەتلەرندە اوقوچیلار حاضر 25 میڭ
دەن آشدی» دیدیکدەن سوڭ سوزینە دوام ایتب «افسوس، کە مەن بو
یردە توب یرلی ملتلەردەن بولغان متخصصلار سانینڭ اوسوشیگە دائر
آنیق رقملارنی کیترە آلمایمەن. چونکە بزدە بوندای حساب سوست قو-
یولغان» دیدر. بو کورسەتە آلماسلق حسابنڭ «سوست قویولغاندان» وە
یا یوقلغندان ایمەس، اونڭ اکمل اکراملارنڭ یوزینی قیزارتارلق
درجەدە بولغاندان بولسا کیرەك. اکمل اکرام نە قادار اورونسادا بو-
تونلەی یاشیریب کیتە آلمادی. ساویت حکومتینڭ 17نچی یلندا یرلیلەر-
دەن یتیشکەن مهندسلەر سانینڭ 150نی، هکیملەر سانینڭ 50نی کیچمە-
دیگینی سویلەش مجبوریتندە قالدی. اکمل اکرام اوزینڭ بر نیچە ییل
اول اوزبیکستاننڭ تورکیەگە متخصصلار یوبارا آلاجاق درجەدە او-
سوب آلغا کیتکەنینی سویلەب یورگەنینی اونوتماغان بولسا کیرەك. تور-
کیەنڭ 10 ییللیغی مناسباتیلە چیقاریلغان نشریات آراسندا «اون ییللق ملی
انقلاب دورەسندە تورکیەنڭ 10 میڭدەن آرتیق حقیقی دارالفنون یترمش
متخصصلار یتیشترگەنلگیدە بالتفصل یازیلیب اوتدی. ایمدی شو نقطەدە
اکمل اکرامغا بو ایکی رقم آراسندا بر مقایسە یوروتوب، بونڭ سبینی
اویلاب کوروشینی توصیە ایتب کیتمەك اورونسز بولماسا کیرەك. عجبا
اکمل اکرام اوزبیکستاندان تورکیەگە شو «ایکی صنفلی ابتدائی تحصیلی
بولغان» معلملەردەن بر دستەسینیمی، یوقسا 150 مهندسنڭ، 50 هکیم-
نڭ بر قسمینیمی یوبارماقچی ایدی؟ ایڭ توغروسی «قوممونیست
دارالفنونی» آتی بیریلگەن سوادسز دەموغوغلار یتشترو اوچاقلارینا
تولدورولغان زواللیلاردان یوبارماقچی بولغان بولسا کیرەك.

تورکستاننڭ هیچ بر طرفنداغی حقیقی علم بیرە تورغان عالی
مکتبلەردە تورکستانلیلار سانینڭ بر نیچەدەن کیچدیکینی کورسەتوب
بولمایدر. بونڭ اوستنە حقیقی روسلق، روسچیلق اوچاغی کیسیلمش
بو مکتبلەردە بیچارە تورکستانلیلارنڭ باشینا کیتریلمەگەن فلاکت قالدیر-

یلمای، اونلارنی یوز تورلو بلا ایلە کیردیکلەری مکتبنی تاشلاب قاچیشغا،
هیچ بر تورلو چارەسی قالماغاندان سوڭ «قوممونیست دارالفنونلاری»
دیب آتالغان مؤسسەلەرگە کیریب قیمتلی وقتلارینی بوشغا اوتکەزیشکە
مجبور بولغانلقلارینیدا اونوتماسلق کیرەك. بو جنس مکتبلەرنڭ نە دیمەك
بولغانلیغی حقندا بر تصور ایدینمەك اوچون پروغراملارینڭ سواد اورگە-
تودەن باشلانغانلغینی بیلیش اوزی کفایت ایتسە کیرەك.

موسقوادا، لەنین غراددا، فلاندا تورکستان جمهوریتلەرینڭ ستە-
پەندیاتلاری دیب بر قانچا رقملار کورسەتیبدە کوز بویاقچیلق یوروتو-
لادر. مثبت علم اوجاقلارندا قازاغستان، تورکمەنستان، اوزبیکستان وە
باشقا تورکستان جمهوریتلەری ستەپەندیاتی اسمینی تاشیب، تورکستان خلقی
آقچاسینی ییب یاتوچیلار کوبچیلگینڭ روس، یهودی یاشلاری بولغا-
نلیغنی اونوتماسلق کیرەك. (بو حقدا «قیزیل اوزبیکستان»نڭ 34 .7 .9
تاریخلی نسخەسنە باقیلسین.) بوساویت مرکزلەرندە تورکستانلیلار حصەسنە
توشە تورغان ایڭ کوب اورون قوممونیست دارالفنونلارندادر.

میرزویان قازاغستاندا 1931نچی ییلی — 424 میڭ، 1932نچی
ییلی — 211 میڭ، 1933نچی ییلی — 268 میڭ کیشینڭ سواد
اورگەتدیگینی، 1934نچی ییلی 700 میڭ کیشینڭ سواد اورگەنە-
جەگینی سویلەیدر. (بو رقملارنی کیتروچی میرزویان بو یوز میڭلەرنڭ
کاغد اوستندەگنە بولووی احتمالینی سویلەب کیتوتیدە اونوتمایدر.)

اوزبیکستاندا سوادلیلق نسبتینڭ 52%گە چیقغانینی سویلەوچی
اکمل اکرام معارف قومیسارلیغی کورسەتووی بویونچا سوادلیلق نسبتی
60%گە ایریشکەن. شهرخان رایوندا قاسم اسملی بر مأمور طرفندان
یوروتولغان بر تیکشیرو نتیجەسندە حقیقی سواد نسبتی 16/15 فائضنی
کیچمەیتورغان بولوب چیقغانینی نقل ایتب «کوردیگزمی نیمە بولوب
چیقدی؟ ئەنە شونڭ اوچون معارف قومیسارلیغینڭ جمهوریتدەکی
سوادلی خلقنڭ سانینی 52% دیب آنیقلاب بیلگیلەگەن یەگی رقمیغا
احتیاط بیلەن قاراشیمز لازم» دیدر. («قیزیل اوزبیکستان» 34 .1 .17).

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

معلمینك سوادینی تولدوروب، قیشلاغندا 4 صنفلك مکتب قورولوب بیتمه‌گه‌ن بر ییرده 50، 60، 70 فائضلك سوادلیلقدان بحث ایتو قادار بوش بوغازلق بولالماس(*).

مه‌نه بو ییرگه‌چه کیلگه‌ن تفصیلاتدان ساویت مکتبله‌رینك بوکونکی شکلنده‌ده نه درجه‌ده انکشاف ایته بیلگه‌نینی، بو وادیده کورسه‌تیلگه‌ن رقملارنك قاندای توغوب اوسکه‌نینی بر درجه‌گه قادار کورسه‌ته بیلدیك دیب امید ایته‌مز. ساویت معارفنده‌ن بحث ایته‌رکه‌ن بزچه ایك مهم نقطه اونك ایکنچی طرفیدر. ایش عددده ایمه‌س، اصل ایش اونك ایچکی یاغندادر. اونوتماسلق کیره‌ك، که ساویت مکتبی عمومیتله کولتور سیاستی «شکلی ایله ملی مفهومی ایله پرولەتارچا» دیگه‌ن شعار آستندا یوریدر. بوکون «پرولەتارچا» دیگه‌ن سوزنك آستندا نه یاشیرینغانینی بیلمه‌یتورغان بر کشی‌ده قالماغانی کبی اونك «روس کولتوری»، روسلق دیمه‌ك بولغانینی ساویت روسیه آگه‌نتله‌ری‌ده یاشیرمایدرلار. دیمه‌ك بوکونکی ساویت مکتبی ایسکی «روسچه ییرلی» اسمینی تاشیغان روسلاشترماق مؤسسه‌له‌رینك دوامیدر. بر خلقنك اوز روحندان توغوب اوز حیاتی احتیاجلارینا یاراماغان بر مؤسسه او خلقنك اجتماعی قورولوشندا طفیلی، مضر بر عنصرغنادر. اونگچون‌ده او خلقنك اجتماعی قورولوشندا هیچ بر تورلو مثبت ایش کوره آلماس. ساویت روس مکتبی، عمومیتله معارفی‌ده تورکستان اوچون مه‌نه شو معنادادر.

طاهر.

* * *

تأریخی آبده‌له‌ریمزنك حالی

بشر مدنیتینك توغوم ییری، تورك مدنیتینك بیشیگی بولغان تورکستان أولکه‌سینی بعضی بر آوروپا عالمله‌ری «بویوك تولا بر موزه»

(*) بولشه‌ویکله‌رنك «سوادلی» دیب آتایتورغان کیشیله‌رنك کوبچیلگی قیینچیلق ایله امضا قویا تورغان، اوندان آرتسا بویوك باسما حرفله‌ر ایله تزیلگه‌ن عازیتالار اسمینی اوقی بیله‌تورغان کیشیله‌رده‌ن عبارتدر.

دیب‌ده آتایدرلار. تورکستان توپراغی تورکله‌رنك تاریخنك هه‌ردورنده یاراتقان مدنی اثرله‌رینی-شهرله‌رنی، قورغانلارنی، سرایلارنی اوز قوچاغندا ساقلایدر. بابالاریمزنك ذکاسینی، اونلارنك یاراتقان مدنیتنك بر قسمینی کوز آلدیندا جانلاندرا تورغان تاریخی اثرله‌رنك بر پارچاسی‌دا ایمدیگه‌چه ییر اوستنده ساقلانیب کیله‌در. فقط بولار تورك تاریخینك سوك دوریگه یعنی مسلمانلق دوریگه عائددر. بو قیمتلی اثرله‌ر زمان اوتکه‌ن ساری هوا اوزگه‌ریشله‌ری تأثیریله یا اوز اوزوده‌ن بوزولماقدا یاخود باقیمسزلقدان تورلو طرفدان تالانماقدا وه ییقیتیلماقدادر.

تورکستاندا منتشر مطبوعات بیتله‌رنده اوزون ییللاردانبه‌ری تورکستاننك ایسکی اثرله‌ریله ساتیچیلق قیلوچی کیشیله‌رله کوره‌شمه‌ك کیره‌کلگی حقندا شکایتله‌ر ایتیله‌در. سوك زمانلار ایسه تورکستان آثار عتیقه‌سینك ساویت مرکزیگه تاشیلماقدا وه قاچاقچیلق صورتیله باشقا أولکه‌له‌رگه چیقاریلیب ساتیلماقدا ایکه‌نلگی یازیلماقدادر. ساویت مرکزله‌رنده تورکستان آثار عتیقه‌سی ایله قاچاق ساتیچیلق ایتوچی کیشیله‌رنی تأمین ایته تورغان بازارلار بارلغندان شکایت ایتیلب، آچ کور خفریاتچیلارنك حسابینی آلماق کیره‌کلگی تأکید قیلینادر. بونیگله برابر ایمدیگه‌چه تورکستان آثار عتیقه‌سینی ساقلاماق، قوروماق یولندا قطعی چاره کوروله‌مشدر.

بورونغو چاغلاردا تورکستانداغی تاریخی اثرله‌رنك متولیله‌ری بولور ایدی. اونلار بو اثرله‌رگه قاراب تورار وه وقتندا تعمیر ایتب اولارنی بوزولماقدان ساقلار ایدیله‌ر. فقط تورکستاندا روس حاکمیتی اورناشغاچ متولیله‌ر اوز عهده‌له‌ریگه یوکله‌تیلگه‌ن وظیفه‌نی به‌جه‌رمه‌ك بابندا کوب قیینلقلارغا اوچرادیلار. چونکه تعمیراته محتاج بنالارنی، ساغانالارنی وه باشقا اثرله‌رنی توزه‌تدیرو اوچون متولیله‌ر روس أداره‌سینك رخصتینی آلماق مجبوریتنده ایدیله‌ر. رسمی أداره‌له‌ر ایسه متولیله‌رنك مراجعتلارینی کوپنچه رد ایته‌ردیله‌ر. سوك زمانلار نشر ایتلیب تورغان وثیقه‌لاردان متولیله‌رنك نه قادار آغیرلقلارغا اوچراغانلقلاری

آگلاشیلماقدادر. بوراده چارلقنگ سوڭ دوریگه عائد وثیقه‌لاری آراسندان، بحث ایتب توردوغومز مسئله‌گه قاراشلی، برېسینی ذکر ایتب کیته‌یلیك. تورکستان عمومی والیسی آرخیفینگ 1913نچی ییل تاریخلی 22نچی سانلی ایشنده‌ن، اندیجان تومه‌نی «اوزکینت» قیشلاغنداغی آررابای مدرسه‌سی متولیسینك «اوزکینت»ده‌کی مشهور سنجری ساغاناسینی آررابای مدرسه‌سی وقفندان تعمیر قیلیشنی سوراغانلغی، فقط أولکه باش حاکمینك متولینك بو مراجعتینی رسمی سببله‌ر ایله قایتارغانلغی آگلاشیلادر. («معارف وه اوقوتغوچی» سان 13، ص. 45. سمرقند 1926).

1903نچی ییل 14 ایون تاریخلی «عشق آباد» غازیتاسنداغی بر یازیدا:

«19نچی مایدا سمرقندده‌کی آقساق تیمور ساغاناسینگ أڭ یاخشی زینتی بولغان وه بوندان 500 ییلچا ایلگه‌ری سالنغان مناره ییقیلدی. سمرقند آثار عتیقه‌سی بوتگول خراب اولماقدا وه تاش بوله‌کله‌ریگه ئه‌یله‌نمه‌کده‌در. ایسته‌گه‌ن کیشیله‌ر اونی تاشیب کیتمه‌کده‌له‌ر. بولارنی ساقلاش توغروسیدا تاشکند آرخه‌ئولوغلاری آراسندا مسئله قوزغاتیلیب، گویا چاره‌سی کورولمه‌کچی ایمش. براق مسئله اوزینگ حل قیلینیشینی کوته آلمای قالغاندر» دیب یازیلغانلغی نقل ایتله‌در.

روسلار متولیله‌رنك تعمیراتیغا توسوقلق کورسه‌تمه‌کله‌ده قانیقمای بار‌بارلقنك ینه‌ده بویوکره‌گینی ایشله‌گه‌نله‌ر. بر وقتلار روسلارنگ تورکستانداغی بعضی تاریخی بنالار آستندان آلتین، یامبی قیدیرغانلقلاری‌دا واقع اولمشدر، که بوده شبهه‌سزکوب مهم تأریخی اثرله‌رنگ ییقیلیب، توپراققا قاریشماغینی تیزله‌تمشدر.

تورکستانداغی آثار عتیقه‌نگ باقیمسز قالیشندا روس أداره‌سینگ نه درجه‌ده مأثر بولغانلغینی وه تاریخی اثرله‌رنگ تیزره‌ك اورتادان یوقالیشی اوچون روسلار طرفندان مخصوص سیاست یوروتولغانلغینی روسچه نشریاتدان‌دا اورگه‌نمه‌ك ممکندر. تورکستاننگ ایسکی اثرله‌رینی تیکشیروچیله‌رده‌ن نیچکین، سمرقندده باسیلغان بر مجموعه‌ده نشر ایتدیکی

مقاله‌سنده، پورته‌والد (B. H. Портевальд)نگ موسقوادا 1914نچی ییلی باسیلغان "Путевые очерки Туркестана" نام اثرینگ 131نچی بیتنده‌ن، «1913نچی ییلی تورکستانداغی ایسکی اثرله‌رنی ساقلاش توغروسندا قیلنغان بر مراجعتغا او زمانغی تورکستان عمومی والیسی طرفندان — ایسکی اثرله‌ر قانچا تلف بولسا، روس حاکمیتی اوچون شونچا یاخشیدر» دیگه‌ن جواب قایتاریلغانلغینی نقل ایته‌در. روسیه والیسینگ(*) بو سوزله‌ری چار أداره‌سینگ تورکستان آثار عتیقه‌سیغا قاراشینی آچیق کورسه‌تسه کیره‌ك.

تورکستاندا روس ساویت أداره‌سی قورولغاندان سوڭ بو ساحه‌ده اوزگه‌ریش بولدیمو؟ بو سوراقنگ جوابینی ساویت غازیتالاریندان اورگه‌نمه‌ك کیره‌ك. بو حقدا أڭ توغرو جوابنی «قیزیل اوزبیکستان» بیره‌در. شو غازیتانگ 30. 7. 34 تأریخلی سانندا یحیی نام بر تورکستانلی «تیگه‌جه‌کلك» باشلقلی مقاله‌سنده توبه‌نده‌گیله‌رنی یازادر:

«1933نچی ییلنگ یازیدا خوارزمده خیوه شهرینگ مهم اثرله‌ریده‌ن «کورونوش خانه»نگ مه‌رمه‌ر فرشله‌ری، خیوه رایون محلی خوجالق بولومی تامانیدان جاییدان کوچوروب آلنیب، کوپروکگه ایشله‌تگه‌لی آلیب کیتیلگه‌ن ایدی. زورغا قایتاریب آلیب اوز اورنیغا اورناتیلدی.

شهرسبزده رایون قومخوزینگ اوسته‌له‌ریده‌ن بری کوتولمه‌گه‌ن جایدان «غیشت کانی» تاپقان: بوتون جهانغا مشهور 15نچی عصر اثری آقسرای‌نی هه‌لیگی اوسته دینامیت قویوب، آستین‌اوستون قیلیب، غیشتینی آلماقچی بولادی. لاکن اثر دینامیتکه سوز بیرمه‌یدی. دینامیت بنا آستیدان بیتته‌یاریمتا غیشتنی سیندیریب چیقادی. شوندان سوڭ اوسته‌نگ حوصله‌سی پیر بولوب، آقسرای‌نی اوز حالیغا تاشلاب کیته‌دی.

(*) روسیه‌نك او زمانغی تورکستان والیسی گه‌نه‌رال سامسونوف ایدی. بو گه‌نه‌رال جهان سوغوشی باشلارندا شرقی پروسیادا «تاننه‌نبه‌رغ» سوغوشندا یه‌گیلیب اوزینی اوزی أولدورگه‌ندر.

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

بوخارادان نەريدە قاراوول استانساسيداغى قاراكولچيلك ساوخوزى
شو استانسا يانيداغى 16نچى عصردان قالغان بر رباتنى يير بيلەن يكسان
قيليب ، غيشتينى آليب كيتكەن! بوگا قارشى كوتەريلگەن قانچا ناراضيلق
وە شاو-شولارغا قاراماى ، اوشبو ييل ينە اوشال ساوخوزنڭ اوزيگنەسى
اوز ياقينيداغى ايكى ايسكى سو ساوتقيچ (سردابە)نى(*) ينە يير بيلەن
يكسان قيلغان. حاضرغى كوندە بر سردابەنى ييم-خشك آمباريغا ئەيلەنتريب
قويوبدر.

1933نچى ييلنڭ يازيغاچا ترميزنڭ حاضرغى استانساسى ياقيـ
نينداغى ايسكى شهر خرابەسيدەن قالما اثرلەر شو قادار رنگبە-رنك ، شو
قادار دقتنى جلب ايتەردى كە... لاكن ترميز رايون محلى حكومتينڭ
ياخشى اعتبار ايتمەگەنى ، بعضى أدارەلەرنڭ توغرودان توغرو مسئلەگە
نادانلارچا قاراشلارى نتيجەسيدە بو تيوەرەكدە أڭ مهم اثرلەردەن سانالغان
سلطان سعدت مقبرەلار گروهى (12-15نچى عصرلارغا عائد) ويران
قيلينب تاشلانغان. اصلدە بونى غيشت اوچون بوزغان بولسالاردا كوتكە-
نلەريچە بوتون غيشت آلا بيلمەگەنلەر. بنا مستحكم ايشلەنگەنلگيدەن
غيشتى آسانلق بيلەن كوچە بيرمەى ، سينب چيققان. بو آرادا بر تودە

(*) بعضى اوقوچيلاريمز «سو ساوتقيچ» ياخود «سردابە» ديگەن نەرسەنى بيلمەسە-
لەر كيرەك. اونگچون بو حقدا قيسقاچا ايضاح بيريب اوتمەك كيرەك. توركستاننك طبيعى
شرائطى توركستان خلقيغا «سو كولتورى» ناميلە معروف بر مدنيت ياراتديرغان. تور-
كستانداغى «سو ساوتقيچ»لاردا شو مدنيت اثرلەرندەندر. خلق كوكلەمنك ياغمور سولارينى
سيللەرينى چوقور وە كيگچە قازيلغان اورالارغا آقيزيب توپلايدر. بو سولارنك اوزونچا
زمان بوزولماسدان ساقلانيشى وە بخارغا ئەيلەنيب كيتمەسلگى اوچون اورالارغا غيشتدەن
گومبەز ياسالادر. بو صورتلە ساقلانغان سو آينقسا اطرافداغى چارواچيلارنڭ تريكچيلگى
اوچون يارايدر. عادتدە «سو ساوتقيچ»لارنڭ شمال تاماننداغ بر يولى وە گومبەزنڭ
تينوكلەرى بار. اوراغا ايسە باساماقلاردان توشولور. گومبەزنك ايچى كوب سالقين بولغانيدان
هواداغى بخارنى ساويتب آليب اوراداغى سوغا قوشا تورغانيىدا سويلەيدرلەر. سو ساوتـ
قيچلارنك كروان، اوتكونچولەر اوچوندە اولوغ اهميتى باردر. سوڭ چاغلار توركستاننك
بعضى ييرلەرندە اوچرالغان سو ساوتقيچلارى ايزلەرندەن تاريخ صحيفەلەرندە معلوم بولماغان
بورونغو كروان يوللارى بارلغى تخمين قيلنماقدادر.

بوتون بنالار سينيق غيشت اويوملارى بيلەن تولا خرابەلەرگە ئەيلەنيب
قالغان... بو تيوەرەكدە بوتون بولماسادا بر مونچا ياخشى حالدا ساقلانيب
كيلگەن اثرلەردەن برى «قرق قيز قلعە» بناسيدر. بنا خام غيشتدەن 3-2
قابات قيلينب ايشلەنگەن. حاضردا فقط ايكنچى قاباتينڭ بر نيچە قسمى
ساقلانغان. قلعە چارسى روشدە تورت تاماندان دروازەلى كوركەم بر
بنادان عبارت بولوب ، عجايب بناكارلق اصوللارينى اوزيدە عكس ايتديرە-
دى. اثر موغوللار (چنگيز خان) هجومى وقتيدا خراب قيلنغان. اوتكەن
ييلنڭ يازيدا بو اثرنى هم شو اطرافداغى بعضى قولخوز أدارەلەرى بو-
زوش حركتيگە توشكەن ايديلەر. آثار عتيقە قوميتەسينڭ بر قانچا
ناراضيلقلارى نتيجەسيدە اثر آمان قالدى. محلى أدارەلەر قرق قيزدان بر
ايش چيقارالماغاچ خواجە حكيم ترميزى مقبرەسيغا تيگەجەكلك قيليب ،
اونڭ مهم بر قسمينى قوپاريب آليب كيتكەنلەر...

تاريخى اثرلەرنڭ ساقلانيشى ، اوزگەنيشى يولندا ياردەم بيريش
ايمەس ، عكسينچە ، اولارنى ييميريش ، بيكارچى نەرسەلەر اوچون بهانە
چيقاريب بوزوش حركتى دوام قيلماقدا. بوگا ايمدى خاتمە بيريش
كيرەك... »

ساويت منبعدان آلينب كيتريلگەن مەنە شو مثالنڭ اوزىدە
بوكونكى ساويت أدارەلەرى طرفدان توركستان آثار عتيقەسينڭ قانداى
تخريباتغا اوچراب تورغانلغى حقندا عمومى بر قناعت حاصل ايتە بيلمەك
اوچون ييتسە كيرەك. چار روسيەسى ايلە ساويت روسيەسى أدارەلەرى وە
مأمورلەرينڭ توركستانداغى مدنيت اثرلەريگە قاراشى آراسندا آيرما
يوقدر. هەر ايكيسىدە عينى درجەدە ييقيجى ، داغتيجىدر. فقط ساويت
باشلوقلارى بو ييقيچيلقنك افكار عامە نظرندە ساويت رەژيميگە قارشى
توغدورا تورغان نفرتنى برطرف ايتمەك كيرەكلگينى سيزيب ، توركستاندا
«آثار عتيقەنى ساقلاش قوميتەسى» ناملدا بر قوميتەنڭ توزولوشيگە تو-
سوقلق كورسەتمەگەنلەر. حقيقتدا بو قوميتەدە ، دولت آپاراتينى ييرلى

خلقغا یاقیلاشترماق مقصدیله ، تورکستاننگ بر نیچه شهرلەرنده قورولغان «ملیلەشترمه یاخود یرلیلەشترمه قومیته لاری »کبی یالغز اسمی بار ، اوزی یوق بر قورولمادر. تورکستانداغی اینانچلی صنعت اهلینی اوز ایچیگه توپلاغان بو «آثار عتیقەنی ساقلاش قومیتەسی »نگ شو وقتغاچا تور-کستانداغی تاریخی اثرلەرنی حسابغا آلماق ایشینیدە بەجەره آلماغانلغی بو قومیتەنگ حکومتنگ مادی ، معنوی یاردامندان نه قادار اوزاقدا قالغانینی آچیق کورسەتمەیدرمی ؟

معلوم اولدیغی اوزره ، تورکستان آثار عتیقەسینگ اهمال ایتلیب ، تخریباتغا اوچراب تورغانلغی بعضی آوروپا علمی دائرەسندەده روس أدارە-سیگه قارشی منفی حس اویغاتمشدر. حتی بعضی آوروپالیلار فرصت کیلدیکچه بو حقداغی شکایتلەرینی آچیب سویلەمه کده‌لەر. شول فرصتده مشهور سیاح سوەن هەدن‌نگ 1926دە ، موسقوادا ، او زمانغی خارجیه قومیساری چیچەرین یانندا معارف قومیساری لوناچارسکی گه «عالمشمول قیمت وه شهرتنی حائز آقساق تیمور آبدەلەرینگ چوکمه کده اولدیغینی» سویله گەنده ، متوفی معارف قومیسارینگ «بو آبدەلەرنی ساقلاماق آرتق اوزبیکستان جمهوریتینك ایشیدر » دیگەنینی وه چیچەرین‌نگ‌دە «تاریخی آبدەلەرنی ساقلاش خصوصنده اوزبیکستان جمهوریتیگه بیلدیریلسین » دیمه کله بو اوڭغایسز وضعیتدەن چیقیشغا اوروشغانینی ایسلەسەك ، «آثار عتیقەنی ساقلاش قومیتەسی »نگ تورکستانداغی تاریخی اثرلەرنی قوروش اوچون ایمەس ، بلکه یوقاریداغیدیك اوڭغایسز حالغا اوچرالدیغی چاغ-لاردا ساویت حکومتیگه کوز بویاماق اوچون یاردام قیلاجاغی مقصدیله قورولغانلغینی تخمین ایتوگه حقلیدرمز.

بولشەویکلەرنك شعاری معلومدر. اونلار ایسکی دنیانی بوتونلەی ییقیتیب ، اورنیغا اوز بیلدیکلەرنچه یەڭی بر دنیا قورماقچیدرلار. بو شعارنگ باربارچاسیغا تطبیقاتینی بولشەویکلەر بشر مدنیتینگ بیشیگی بولغان تورکستاندان باشلامشلاردر. یورتینی شو ییقیچی مخلوقلاردان قورتارماق اوچون کورەشمه کده بولغان تورکستان استقلالچیلارینگ

ایریشمەك ایستەدیکلەری ملی ظفر عینی زماندا مدنیت دنیاسی اوچوندە بویوك بر یوتوق سانالادر.

اوقتای

* * *

بزاو شرقدا

سوك چاغلاردا آوروپا غازیتالاری شرقی ختای تیمیر یولینگ‌مانچو-گو حکومتنه ساتو اوستنده ساویت حکومتی بیلەن یاپونیا آراسندا بر آڭلاشما توزولگەنلگی وه یاخودده هیچ بولماغاندا کیلیشو اساسی تاپیلغانلیغی خبرینی نشر ایتدیلەر. بو مسئله اوزون زماندانبەری یاپونیا بیلەن ساویت روسیه آراسنداغی نزاعنگ ایگ مهم عنصرلارینگ بری ایدی. ساویت روسیه شرقی ختای تیمیر یولینی ساتا بیلگەنی تقدیرده اونگله یاپونیا آراسندا توقناشوغا سبب بولووی احتمالی بولغان مسئلەرنگ بری حل ایتلگەن بولادر. فقط بونگله روس-یاپون مسئلەسی بوتونلەی بیتیلگەن بولالمایدر.

بز بو یرده «یاش تورکستان» اوقوچیلارینی ، آسیاداغی روس ایمپەریالیزمی غصبچیلگینك کوزگه ایلینەرلك بر نمونەسی بولغان ، بو شرقی ختای تیمیر یولی تاریخی بیلەن تانیشتریب اوتمه کچی‌مز.

روسیەنگ آوروپا قسمینی بحرمحیط کبیر ساحلنده کی ولادی-ووستوك ایله باغلایتورغان بو شرقی ختای تیمیر یولی ایسکیده ختاینك بر پارچاسی سانالغان ، بوکونکی مانجوگو دولتی یرینگ شمالی قسمندان کیچەر ایدی. (بو یولنگ اوزونلیغی 1481 چاقریمدر.) ختای حکومتی روسیه گه اوز توپراغندان تیمیر یول کیچیرمەك حقینی 1895نچی یلی معاهدەسی بیلەن بیرگەن ایدی. بو معاهده بویونچا روسیه اوزی ختای دولتینگ بوتونلیگینه حرمت وه رعایت ایتودەن باشقا ، دیگر طرفدان چیقووی ممکن بولغان قورقو آنلارندا یاردەمده بولونونی‌دا تعهد ایتکەن ایدی. او زمان ختای کوب آغیر بر وضعیتده ایدی. چونکه او ، 1894/5 ده یاپونلار بیلەن بولغان سوغوشدان یەڭلیب چیقغان وه «سیمونوسه کی »

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

معاهدەسی (17. 4. 1895) بويونچا لائودون ياريم آطەسی بيلەن مانجوريالنگ جنوبی ساحللارينی، فورموز وە پەسكادور آطەلارينی ياپونياغا ترك ايتشكە مجبور بولغان ايدی. او زمانغا قادار رسماً چين توپراغی سانالیب کیلگەن قوريا ختايدان آيريليب، ظاهراً استقلالينی ساقلاغان بولسادا حقيقتدە ياپونيا تأثيری آستينا کيرگەن ايدی. بونلارنگ بوتوئيسی اوستنە ختای 200 ميليون «تائەل» سوغوش تضميناتی بيرەجەکدی. بو شرطلار اوتەلگونچە ياپونيا «وەی-های-وەی»نی اشغال ايتب توراجاقدی. بو صورتلە حقارت کورگەن ختای ياپونياغا قارشی دوست وە حمايەچی قيديردی. بو آندا قارشيسنا روسيە چيقدی. ياپونيانگ کوچەيوب کيتوندەن قورققان روسيە ختايغا سيمپاتی کورسەتکەنلك پردەسی آرقاسينا کيريب، فرانسە وە آلمانيانی ياپونياغا اولتيماتوم بيريشکە راضی قيلدی (23. 4. 1895). اوچ بويوك آوروپا دولتينگ برلەشکەن کوچلەری قارشيسندا ياپونيا بو معاهدە بويونچا ختايدان قازانغان توپراقلاردان وازکيچيشکە وە سوغوش تضميناتينی 200 ميليوندان 30 ميليونغا توشوروشقا مجبور بولدی.

فقط 1897نچی يیلی روسيە ياپونيانی چيقارتديغی لائودون ياريم آطەسينی اوزی اشغال ايتمەکلە، اوزينگ ختايغا بيرديگی وعدينی بوزغان بولدی. روسيە بو حرکتيلە بوتون مانجوريا وە قوريانی اوز پنجەسی آستينا آلدی. بر طرفدان آلداتو، ايکنچی طرفدان قورقوتو يوللاری بيلەن نهايت بو استيلاسينی ختای حکومتينەدە قبول ايتديردی (15. 3. 1898). غراف ويتتە اوزينگ خاطراتندا (برنچی جلد، ص. 129) بو اشغال مسئلەسنە ياناشيب «بو قوانتون ولايتی(*) اشغالی مثلی کورولمەگەن بر خيانت ايدی» ديدر. بو روس اشغالی باشقا آوروپا مملکتلەرينەدە سرايت ايتەدر. آلمانيا «چينداو»نی، اينگلتەرە «وەی-های-وەی»نی اشغال ايتديلەر. بو صورتلە ختاینگ آوروپا دولتلەری آراسندا بولونوشی باشلاندی.

آرتيق ختای حکومتينگ روسيەگە قارشی تورا بيلو امکانی قالما-

(*) «قوانتون ولايتی» ديب «لائودون» ياريم آطەسينی آتاماقدادر.

دی. روسيە شرقی ختای تيمير يولينی سالا باشلادی. بو يول 1903نگ آوغوستندا بتيريلدی. بو روس سياستی ياپونيادا روسيەغا قارشی دوشمانچيلق اويغاتدی‌دا بونگ نتيجەسندە 1904/5 روس-ياپون سوغوشی کيليب چيقدی. بو سوغوشدا شدتلی بر مغلوبيتگە اوچراغان روسيە «پورتسماوت» معاهدەسی (23. 8. 1905) بويونچا مانجوريا تيمير يولينگ جنوبی قسمينی، لائودون ياريم آطەسينی ياپونياغا ترك ايتب، مانجوريا اوستندە هەر تورلو دعوادان وازکيچيب ياپونيانگ قوريا اوستندەکی حمايە حقينی تانيديقدان باشقا، ساحالين آطەسينگ جنوبی ياريمينی‌دە ترك ايتشکە مجبور بولغان ايدی. او زمان نسبتاً اوزينی کورسەتب اولگورمەگەن، ديەرلك بوتون آوروپا طرفندان ياريم‌دوشمان کوزی ايلە کورولگەن ياپونيا روسيەنی مانجورياندان بوتونلەی قووب چيقارا آلماغان ايدی. اونگچوندە روسيە شرقی ختای تيمير يولينگ صاحبی بولوب قالدی. بو يول ايسە، سوزنگ حقيقی معناسندا، دولت ايچندە دولت ديمەك ايدی. اونگ اوزينە مخصوص محکمەسی، پوليسی، ژاندارماسی، خلاصە هەر نەرسەسی بار ايدی. شبهەسز بو يول بيلەن کيچ وە يا تيز روسيە مانجورياغا ايگە بولاجاقدی.

ختای‌-روس معاهدەسی بويونچا، ايشکە باشلاديغی تاريخنگ 36نچی يیلندان باشلاب ختای حکومتينگ يولنی ساتيب آلوغا حقی اولاجاقدی. بو تقديردە ختای حکومتی صرف ايتيلگەن بوتون سرمايەنی، او زمانغا قادارغی فائض علاوەسيلە تولەمەلی ايدی. بو حسابلە ساتب آلو حقی 1939نچی يیلی آوغوستندەکنە باشلاياجاقدی. عينی معاهدەگە کورە 80 يیل سوگرا، يعنی 1983نچی يیلی، يول تولەوسز ختای حکومتی قولينا کيچەجەکدی. فقط شونی تکرار ايتەيليك، کە روسيەنگ عمومی سياسی وضعيتی اوزگەرمەسەيدی، ختای اوچون بو يولغا ايگە بولو بر طرفدا تورسون، مانجوريا اوستندەکی حاکميتينی ساقلاب قالودا ممکن اولماياجاقدی.

بويوك جهان سوغوشی چيقدی. 1917نچی يیلی کوکلەمندە انقلاب توغدی. کوب اوزاماسدان بولشەويکلەر حکومت باشينا کيچديلەر. اونلار

يەگی ساويت حکومتينک «ايسکی روسيه حکومتينک مساوی شرطلار اوستنە قويولماغان معاهدەلەر بويونچا قازانديغی حق وە امتيازلارندان واز کيچکەنلگينی» اعلان ايتديلەر. مانجوريا تيمير يولينی سالو اوستندە ختای حکومتی بيلەن قيلنغان معاهدە مەنە شو جنس معاهدەلەردەن ايدی. 1920نچی يیلی، روسيەدە ايچکی سوغوشلار قيزغان بر دوردە، ساويت حکومتی ختای خلقنە قاراتب بر بيانامە نشر ايتدی وە ايسکی روسيەنک غصبلەرندەن وازکيچکەنينی بيلديردی. بالخاصە ساويت حکومتی، روس ايمپەرياليزمی طرفندان «روسيە سرمايەدارليغی منفعتينی کوزەتب سالنغان مانجوريا تيمير يولينک ختای خلقی قولينە کيچووينی لازم تاپار» ايدی.

فقط بو زمان شدتلی بر آنارشی ايچندە بولغان ختای بو شرائطدان فائدەلەنە آلمادی. روسيەدە کی وطنداش سوغوشلاری بولشەويکلەرنک غلبەسی بيلەن بيتدی. ختای بيلەن ايسکيسنچە اويناونک ايمدی هيچ قيمتی قالمادی. بو زمان ساويت حکومتی اوزينک مانجوريا تيمير يولينا قاراشينیدا اوزگەرتدی. ايمدی بولشەويکلەر بو يول اوستندەگی ختای خلقیحقندان ايمەس، روس انقلابی منفعتندان، اوزاق شرقدا آوروپا، ياپونيا وە آمريقا ايمپەرياليزمينە قارشی کورەشدەن بحث ايتەدرلەر. بو يولدا آرتيق «روس سرمايەدارليغی منفعتی اوچون سالنغان» ديب سانالمايدی. او آرتيق «انقلابچی روس دهقانی وە ايشچيسی ثروتنە سالنغان يول» ديب کورسەتيلەدر. ايسکيدە قارا روس ايمپەرياليزمنی تحکيم ايتو، کوچەيتوگە خدمت ايتکەن بو يول ايمدی قيزيل روس ايمپەرياليزمينی کوچەيتوگە خدمت ايتەدر. ساويت حکومتی بو يولدان فائدەلەنوب موغولستاننی بوتونلەی اشغال ايتدی. بوکون 50 ميليون چاماسندا اهاليسی بولغان کيک بر دائرەنی اشغال ايتب اوتورغان ختای قوممونيزمينی کوچەيتدی. عينیزماندا ختايدا ملتچيلك آقيمی کوچەيدی. بونلار مانجوريا تيمير يولينی طلب ايتديلەر. 1924نچی يیلی بو يول موقتاً مانجوريا ديکتاتوری چان-سو-لين-نک قولينا کيچکەندە ايدی. او زمان ساويت حکومتی ختايلار بيلەن

مذاکرە يوروتوشغا مجبور بولدی. بو مذاکرەدە شو نقطەلار اطرافندا آگلاشديلار: ايسکيدەکی نوقول روس أدارەسی يرينە روس وەختايلاردان قاريشيق بر أدارە توزولەجەك. پوليس وە محکمە ايشلەری ختايلار قولينا کيچەجەك. ختای حکومتنە ايستەديگی وقت يولنی ساتيب آلابيلو حقی بيريلەدر(*). يولنک تولەوسز ختای قولينا کيچووی مدتی (سوروگی) 80 يیلدان 60 يیلغا توشورولەدر. موسقوا حکومتی بو يولنی اوز قولندا توتوب قالابيلو اوچون قولندان کيلگەن بوتون ايشنی ايشلەيدر. ختايلار آراسندا ساويت اصول أدارەسنەکيچو پروپاغانداسی شدت وە سرعتينی آرتيرادر. 1927نچی يیلی ختای بيلەن ساويت روسيه آراسندا ديپلوماسی مناسبات کيسيلەدر. 1929نچی يیلی آرالارندا توقناشمالار چيقادر. بوتون آغيرلقلارغا رغماً ساويت حکومتی چارلق روسيەسندەن قالغان ايمپەرياليزم ميراثلەرينی قورروماق ايشندە بوتون کوچينی صرف ايتەدر. مانجوريا تيمير يولی، ختای، ياپونيا، خلاصە بوتون يراق شرقداغی قوممونيزم پروپاغانداسينک مرکزی حالنە کيتريلدی... آخردە ياپونيا حمايەسی آستندا مانجوگو دولتی تشکل ايتدی. وضعيت موسقوا عليهنە چيوريلدی. 1933 نچی يیلی مانجوگو حکومتی اسمندەن سويلەوچی ياپونيا بيلەن ساويت حکومتی آراسندا بو تيمير يولنی مانجوگو حکومتنە ساتو توغروسندا مذاکرەلەرباشلاندی. بولشەويکلەر بهانی خيالی دينيلەجەك درجەدە يوکسەك کورسەتسەلەر، ياپونلاردا کولونچ ديەرلك درجەدە آز بيرمەکچی بولديلار. اوزون چيککەن بو مذاکرەلەر بر نيچەکرەلەر توختاب، يەگيدەن باشلانب دوام ايتب کيلدی.

ياپونيانک بحرمحيط کبير ساحلندا کوچەيوب کيتووندەن قورققان آمريقا اونگا قارشی حرکتەکيچديکی کبی، آوروپا بويوك دولتلەریدە ياپونياغا کوز بورچی بيلەن قيسيق باقا باشلاديلار. مانجوريا سياستی اطرافندا چيقغان آگلاشماو يوزندەن ياپونيا ملتلەر جمعيتندەن چيکيلدی.

(*) فقط ختای حکومتيگە يولنی ساتيب آلو اوچون اجنبی دولتلەردەن وە يا خصوصی بانقالاردان پارە آلماسليغی شرط قويولغان.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

تنيجه‌ده يالغز ياپونيانك آمريقا، ملتلر جمعيتي وه ساويت روسيه‌سنه، يعني بوتون دنياغا قارشي تورغانليغي تصوري توغوب قالدي. بونكله برابر ساويت حكومتي ياپونيا ايله آكلاشما يولني قيديرو وه تيمير يولني ايسته-ديكنده‌ن كوب آشاغي بر قيمتكه ساتوغا راضي بولوش مجبوريتنده قاليب تورادر.

روسيه‌نك مانجورياداُن چيكيلووي بويوك اهميتني حائز بولغان بر حادثه‌در. برنچيده‌ن او ولادي‌ووستوك بيله‌ن ايكي قيسقا باغلانيش يو-لندان آيريلغان بولادر. ايكنچيده‌ن بونكله اونك ختايداغي تأثيري كوچسزله‌نه‌در. ديمه‌ك بونكله ياپون-روس سوغوشي بيله‌ن باشلانغان روسيه-نك يراق شرقدان چيكيلووينك برنچي دوره‌سي بيتمه‌ك اوزره‌در.

بز روس ايمپه‌رياليزمينك بو چيكيلوويني جاندان آلقيشلايمز وه انكشافنك بو كيلكه‌ن يرنده توروب قالماسدان اساس مقصد بولغان روس ايمپه‌رياليزمينك بوتون آسيادان قوويلووينا طرف ايله‌ريله‌مه‌سيني تيله‌يمز. چونكه شونداغينا بز آسيا خلقلاري سربست نفس آلايله‌جه‌ك وه ملي آزادلق كونه‌شنده ياپري آلاجاقمز.

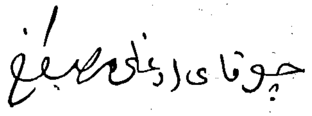

علي مردان بيك توپچيباشي

شو 5نچي نويابردا آرامزدان آيريليب ابديتكه كوچكه‌ن علي مردان بيك توپچيباشي مرحوم اسماعيل‌بيك غاسپرالي وه باشقا بر نيچه كشيله‌ر ايله بيرلكده روسيه قولي آستندا قالغان توركله‌رني تمثيل ايتيب، او زماندان-بيري خدمت ايتيب كيلمه‌كده بولغان مشهور جماعت خادمي ايدي. او «روسيه مسلمانلاري» ملي حركتينك مؤسسله‌رنده‌ن بري وه «روسيه مسلمانلاري» قورولتايلارينك آلماشينماس رئيسي بولغاني كبي چاغداش-

لاري آراسندادا شبهه‌سز ايك كوب آوروپائي تحصيل كورگه‌ني ايدي. قيسقاغنا بر مجموعه مقاله‌سنده سياسي خادم علي مردان بيكني قاراقته‌ريزه ايتيب بولماسليغي بر طرفدا تورسون، اونك كوب يانلي فعاليتي حقندا قانيقتيرارلق بر تصور بيره بيلوده ممكن ايمه‌س.

علي مردان بيك 1862نچي ييلي 4نچي مايدا تفليسده دنياغا كيلمشدر. علي مردان‌بيكنك اولوغ باباسي سوك گورجستان قراللاري ياننده توپچي كوچله‌ري باشليغي وه قلعه قوماندانليغي كبي مهم اوروئلار اشغال ايتمشدر. علي مردان بيكنك عائله اسمينك توپچيباشي بولوويدا بلكه‌ده بوندان كيلمشدر. علي مردان بيكنك باباسي ميرزا جعفربيك مشهور عالم وه شرق تيلله‌ري بيلگيچي ايدي. او كيشي 1819دان 1849غا قادار يعني 30 ييل په‌ته‌رسبورغ دارالفنوندا فارس تيلي وه ادبياتي درسي‌بيرمشدر.

علي مردان‌بيك ايلك تحصيليني 1نچي تيفليس گيمنازيومندا كور-مشدر. گيمنازيومني برنچيلكله بتيرگه‌نده‌ن سوك، 1884نچي ييلي علي مردان‌بيك په‌ته‌رسبورغ دارالفنونه كيرمشدر. ايلك اول تاريخ وه فيلولوژي فاكولته‌سنه (شعبه‌سنه) يازيلغان بولسادا بر ييل سوڭرا حقوق فاكولته‌سنه كيچمشدر. علي مردان‌بيك 1887نچي ييلي كيزلي انقلابچي طلبه اويوشما-لارينا قاتناشغاني اوچون دارالفنونده‌ن چيقاريلمشدر. لاكين او كا بويوك اميدله‌ر باغلاغان مدرسله‌رينك واسطه‌چيلگي آرقاسندا قايتادان آلنايلگه‌ن. 1888نچي ييلي علي مردان بيك دارالفنونيده برنچيلك ايله بتيره‌در. حقوق فاكولته‌سي علي مردان بيكني مدرسلككه حاضرلانو اوچون دار-الفنوندا ساقلاشقا قرار بيره‌در. فقط او زمانكي روس قانوني خرستيان بولماغانلارغا دارالفنوندا كرسي اشغال ايتوني منع ايتكه‌ن بولغاندان علي مردان بيك‌ده علم يولندا قالالماسدان تيفليسده محكمه خدمتنه كيريشكه مجبور بولغان. 1894ده آدووقاتلقغا كيچكه‌ن علي مردان بيك باكوغا كوچه‌در. اونك اصل سياسي، اجتماعي فعاليتي‌ده مه‌نه شو 1894ده‌ن باشلايدر. باكوغا كيلگه‌نده‌ن سوك بلديه مجلسنه سايلانغان يه‌جه‌ريكلي حقوق شناس علي مردان بيك بر طرفدان اوز فعاليتي،

ایکنچی طرفدان تورك-مسلمان بولغانلیغی ایله تیزگنه کوزگه کیریب قالادر. عینی زماندا علی مردان بیك او وقت روسیه تورك-مسلمانلارینگ روسچه چیقاتورغان بر گنه غازیتاسی سانالغان «قاسپی»نگ باش محرری بولادر. انقلابدان سوگرا کوب اوزگه‌رگه‌ن ایچکی وه تیشقی شرائط آستنداغی بزنگ بوکونکی کوروشمزله «قاسپی»نگ او زمانی «ملی»، «سیاسی» حرکتله‌ری ایسکیمش، قانیقترماسلق کورونسه‌ده، او زمانی

علی مردان بیك توپچیباشی
1934—1862

روسیه‌ده‌کی هه‌ر نه‌رسه حقندا یالغز سبین‌لاب وه یالترمالاب سویله‌و ممکن بولغان دوزگه کوره روسیه تورك مسلمانلارنی ملی مسئله‌سی حقندا مراق اویغاترو یولنداغی «قاسپی»نگ رولینی کیچلتیب بولمایدر.

علی مردان بیکنگ آچیق سیاسی فعالیتی 1905 انقلابی ایله

باشلایدر. بو سنه‌ده‌ن اعتباراً روسیه‌ده بوتون سیاسی شرائط اوزگه‌ره‌در. ملی مسئله‌له‌رنی آچیقراق، کیسکینره‌ك قویو امکانی توغادر. روسیه تورکله‌رینك تورلو قونغره‌لاری توپلانادر. بو توپلانیشلاردا ملی طلبله‌ر پروغراملاری توزوله‌در. بو قونغره‌لارنگ رئیسی وه پروغراملارنگ محرری علی مردان بیك بولادر.

علی مردان بیكنك 1905 انقلابی ایله باشلانغان فعالیتی باش محرریمز مصطفی بیکنك مرحومنك قبری باشندا سویله‌گه‌ن نطقندا قیسقا-غنا بولسادا کورسه‌تیلگه‌نلگنده‌ن علی مردان بیکنگ ترجمهٔ حالنه دائر تفصیلاتنی شو یرده کیسیب اونگ تورك جماعت خادمی اولاراق فعالیتی حقندادا بر نیچه سوز ئه‌یتب کیچمه‌کچی بولامز.

اگر سز ساویت نشریاتینگ روسیه قولی آستنداغی تورك اولکه-له‌ری ملی حرکتله‌ری حقنداغی قسمی ایله برآز تانیش بولساگز، علی مردان بیکنگ ایگ قورقولو «پان اسلامیست»، «پان تورکیست» دیب ایگ کوب تکرار ایتیلگه‌ن بر اسم بولغانینی کوره‌سز. ایسته‌ر بولشه‌ویك، ایسته‌ر بولشه‌ویك علیهداری روس سیاسی نشریات وه ادبیاتینگ تصویرینی عادت ایدیندیکی بر شکلده «پان تورکیزم» هه‌له «پان اسلامیزم» هیچ بولماغان. فقط روسیه قولی آستنداغی تورکله‌رنگ ملی حق دعوالاری، منفعتلاری بر بولغانلغی غایتده طبیعی بر نه‌رسه. قاندا، تیلده، دینده بر-لکله‌ری طبیعتیله اونلارنی قولایچا برگه توپلاب حرکت ایتش امکانینی بیردی. بو برلك نیگیزینی یاخشی بیلگه‌ن علی مردان بیك‌ده اونی اوز فعالیتینگ اساسی ایتب آلدی. مه‌نه بونگ اوچون‌ده علی مردان بیك آذربایجاندا اولدیغی کبی ایدل-اورالدا، قریمده، تورکستاندادا سیویلیب، سایلمش وه آلقاشیلمشدر.

علی مردان بیك عموم روسیه‌ده‌کی غیر روس ملتله‌ر باقیمندان‌دا عمومی بر خادم دیب کورسه‌تیلمه‌لیدر. او بو خلقلار منفعت وه ملی کو-ره‌ش یوللارینگ بر بولغانینی جوده یاخشی کورگه‌ن ایدی. بونگچون‌ده او برنچی دولت دوماسندا (1906) توزولگه‌ن، روسیه‌ده‌کی بوتون غیر

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

روس ملتلەرنی تمثیل ایتکەن، «مختاریتچیلەر برلگینە» کیرگەن وە او برلگنگ رئیس اورونباسارلیغنا سایلانغان ایدی. (رئیس لهستانلی لەدنیتسکی ایدی).

بویوك ملت خادمی علی مردان بیکنگ مەنە بو قیمت، اهمیتی اونگ 8نچی نویابرداغی جنازە مراسمنە تورلو ملتلەرنگ ممثللەرندەن تویلانغان بویوك بر جماعتنی کیترمشدی... اوز تورکلەرندەن باشقا اوقراینالی، گورجی، ئەرمەنی، شمالی قافقاسیالی، قازاچی، تالمق کبی تورلو دوست ملت نمایندەلەرینیدە بو محترم جماعت خادمنە سوڭ سایغیسینی کورسەتوب قالشقا آشیقتروی تورلو ملتلەرنی تمثل ایتکەن ناطقلارنگ سوزلەری علی مردان بیك شخصندا تورك وە غیر تورك، بوتون روس ایمپەریالیزمنە قارشی کورەشوچی ملتلەر باقیمندان قاندای بویوك بر جماعت خادمینی یوقالتقانەزنی آچیق کورسەتدی. م.

*

مرحوم علی مردان بیکنك تابوتی باشندا

«تورکستان ملی برلگی»نگ آوروپا وکیلی وە «یاش تورکستان» باش محرری چوقای اوغلی مصطفی بیکنك سویلەدیگی نطق:

علی مردان‌بیك اسمی روسیه قول آستنداغی تورکلەرنگ سیاسی وە اجتماعی حرکتلەری تاریخیلە سیقی باغلانغان بر اسمدر. علی مردان بیك سیاسی حرکت باشلاغان چاغلاردا برلەرنگ آلدیمزدا تورغان بو کونگی مسئلەلەر باشقاچاراق شکلدە ایدی. ملی کورەش جبهەسی او زمان معین بر شکل آلماغان ایدی. ملی قورتولوش مسئلەسی او زمان روسیه دولتی ایچندە روسلار ایلە تیگ حق وە حقوق قازانا بیلیش صفتندە گنە قویولورا ایدی. شو تار ساحەلاردا علی مردان بیك وە اونگ او وقتغی فکر یولداشلاری اوچون ایشلەیە بیلمەك پەك آغیر ایدی. چونکه او زمانتی روس حکومتی نظرندا روسلار اوچون مساعد بولغان حرکتلەر غیرروسلار اوچون جنایت کبی حسابلانیر ایدی.

تورکلەرگە روسلار ایلە تیگ حق وە حقوق طلب ایتدیکلەری اوچون روسیه حکومتی علی مردان بیك وە اونگلە معاصر بزنگ آلغی کشیلەریمزنی «اتحاد اسلام»چی، «اتحاد تورك»چی دیب عیبلەر ایدی. روسیه دولتی باقیمندان «اتحاد اسلام»، «اتحاد تورك» انقلابدان‌دا تهلکەلی ایدی. چونکه بوجریانلاردا روسیه وە روسلقغا قارشی ملیتچیلك اساسلاری کورونوردی. مەنە اوشبو «اتحاد اسلام»چی، «اتحاد تورك» چیلەر قاتارندا، مرحوم غاسپرالی اسماعیل بیك ایلە برابر، علی مردان بیك اسمینی اوچراتامیز.

1905نچی یلغی انقلاب دوری. روسیه تورکلەری آچیقدان آچیق

علی مردان بیکنك تابوتی باشندا

چوقای اوغلی مصطفی بیك نطق سویلەرکەن

چاریزمگە قارشی وضعیت آلدیلار. اولار اوزلەرینگ ملی وە دینی خصوصیتلەریلە متناسب حق وە حقوق طلب ایتدیلەر.

ملی مجادلەمیزنگ اوشبو ایکنچی دورندە علی مردان‌بیك اسمی ایگ آلغی قاتاردا توراددر.

برنچی دولت دوماسی. تورك أولکەلەری اوگا آرالاریندان ایگ پیشقدملارینی سایلاب ایوباردیلار. طبیعی، علی مردان‌بیك‌دە دوما اعضالغینا بیلگیلەندی. 72 کونلك عمر سوردوکدەن سوڭ بو دوما چار حکومتی

طرفندان غیر قانونی صورتده تارقاتیلدی. حکومتکه مخالف فرقه‌لار ایسه فینلاندیانڭ «ویبورغ» شهرینده توپلانیب، روسیه‌ده انقلابی حرکت تاریخنده بویوك رول اویناماش مشهور «ویبورغ بیاننامه‌سی»نی نشر ایتب، خلققا مراجعت ایته‌درله‌ر.

مه‌نه شو انقلابی کوره‌ش وثیقه‌سی آستندا، بر قانچا تورك یولداشلاریله، علی مردان بیکنڭ‌ده امضاسینی کوره‌مز. بونڭ نتیجه‌سنده علی مردان بیك حکومت طرفندان محکمه‌گه بیریلیب حبس ایتیله‌دی هه‌م‌ده سیاسی حقوقلاریندان محروم ایتیله‌دی.

1917نچی ییل بویوك انقلاب چار روسیه‌سینی ییقیب، ملی قورتولوشیمزغا کیڭ یول آچقان کبی بولادی. بو دفعه‌ده علی مردان بیکنی عموم روسیه تورکله‌ریله آذریله‌ر، سوڭراق عموم قافقاسیا ملی حرکتینك آلغی قاتاریندا کوره‌مز.

1918نچی ییلی آذربایجان اوز ملی استقلالیتینی اعلان ایته‌ره‌ك علی مردان بیکنی برنچی آذربایجان ملی پارلامان رئیسلیگیگه سایلادی. برآز سوڭرا علی مردان بیك آذربایجاننڭ آوروپاغا کونده‌ردیگی هیئت مرخصه‌سینڭ رئیسی اولاراق بیلگیله‌ندی. بو ایسه وطنداشلارینك علی مردان بیکگه تیپشلی قیمت بیردیکله‌ری دیمه‌کدر.

تقدیر بزنك بارچامز اوچون‌ده رحیمسز بولدی. آذربایجان ملی استقلالیتی بتیریلیب، آذربایجان جمهوریتی قیزیل روسیه ایمپه‌ریالیزمی طرفندان باسیلدی. آذربایجان ملی هیئت مرخصه‌سی رئیسی علی مردان‌بیك آذربایجان مهاجری صفتینی آلدی. فقط علی مردان بیك ملتی وه یورتی اوچون کوره‌شچه‌ن بر مهاجر ایدی.

مهاجر حیاتی آغیردر. بو آغیرلقنی یاشینڭ سوڭ چاغلاریندا علی مردان‌بیك هه‌م کوردی. لاکن او آذربایجان وه قافقاسیانڭ ایرکینی یه‌گیده‌ن قازاناجاغینا بر دقیقه‌ده ایمانینی أوزمه‌دی. علی مردان بیکنڭ اسمی برله‌شدیریلگه‌ن ایڭ سوڭغو بویوك ایش — قافقاسیا قونفه‌دراسیون میثاقی‌در.

قافقاسیانك کیله‌جه‌گنده بویوك رول اوینایاجاغنا ایناندیغمز بو میثاق کبی بویوك بر تاریخی وثیقه آستیغا اسمینی یازاراق علی مردان‌بیك ابدیته جونادی.

بز تورکستان تورکله‌ری علی مردان بیك‌که بویوك بر تورك خادمی دیب حرمت ایته‌مز. چونکه علی مردان‌بیك اوچون بر تورکستانلی، بر قازانلی، بر قریملی تورك اوزینڭ ایڭ یاقین آذری تورکله‌ریله برابر ایدی. آذری تورکله‌ری علی مردان بیکنی اوزله‌رینڭ ایڭ بویوك ملی سیمالاریندان وه مستقل آذربایجان جمهوریتینڭ برنچی پارلامان رئیسی دیب حرمت ایته‌درله‌ر. قافقاسیالیلار ایسه علی مردان بیکنی قافقاسیا قونفه‌ده‌راسیونینی یاراتوچیلاردان دیه ایسله‌یه‌جه‌کله‌ر.

تورك وه قافقاسیا خادمی عنوانینی اوز باشندا بیرله‌شتره بیلیش — بو په‌ك بختلی بر صفتدر وه علی مردان بیکنڭ روحی اوچون اونوتولماس بویوك بر یاریقلقدر.

علی مردان‌بیکنڭ یاتقان ییری یومشاق بولسون. اولوغ تاڭری جنته‌ده‌ن اورون بیرسین. علی مردان‌بیکنك عائله‌سی، یاقین اقراباسی وه یورتداشلاری باشلاریغا توشکه‌ن بویوك ماتم ایله قایغیرارکه‌ن بارچامزنڭ‌دا علی مردان بیکنی بویوك تورك وه بویوك قافقاسیا خادمی صفتیله حرمت ایتدیگمزده‌ن آز هه‌م بولسا آوونسونلار.

*

تورکستاندا قیشلاق خوجالیغینی ماکینه‌لشتریش حقندا

«یاش تورکستان»نڭ 59نچی سانداغی «تورکستاندا برنچی بیش ییللق یکونی» باشلقلی طاهربیك مقاله‌سنده قیشلاق خوجالقلارنداغی ماکینه‌له‌رنك حالی حقندا کیتریلگه‌ن معلوماتلار اطرافندا فرانسه‌ده ایشله‌ب توروچی تورکستانلی مهندس منصور افندی بزگه قویوداغی معلوماتنی یازادر:

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولیازمىلار ئامبىرى

كوپنچە آوروپا، آمریقا مملكتلەری اوچون یاسالغان ماكینەلەرنی توركستاندا قوللانیب بولمایدر. توركستاننڭ ساغ (ساریغ) توپراغی كوب آغیرلق كورسەتەدر. او آغیر بولغانی كبی آلانغا قارشی كوب مقاومتلیدر. بو یوزدەن او داها یەگیل توپراقلار اوچون یاسالغان ماكینەنڭ تیز ایشدەن چیقیب قالیشیغا سبب بولادر. تراقتورلار مسئلەسنە كیلگەندە ایسە او یالغزكینگ وە تیكیس یرلەردەگنە ایشكە یارایدر.

بزدە توركستاندا ایسە صنعی سوغاریش اصولندا بویوك وە تیكیس یر (تارلا) بولالمایدر. ایكین یرلەری كیچیك آریق وە یاپلار ایلە كیچیك كیچیك پارچالارغا آیریلغان بولادر. بویوك تراقتورلارنڭ سربست حركتی بو صورتلە تحدید ایتیلگەن. بو كیچیك دائرەلەردە سیق-سیق آیلانیش حركتی بوتونلەی امكانسز بولماسادا كوب قیینلقلار توغدورادر. بونڭ اوستنە او مملكتنڭ ایگەسی، اوگا عمر منفعتی ایلە باغلانغان توركستانلیلاردان بیلەرمەن تراقتورچی-ماكینیستلەرنڭ یوقلیغینیدا علاوە ایتسەگز، نیچین تراقتورلارنڭ بوزولوب وە یا پارقلاردا تیزیلیب یاتقانینیدا آڭلاب آلاسز.

توركستان ایكین یرلەری شرائطی مخصوص وە ساغ توپراقدا قوللانوغا یارارلق ماتەریاللاردان یەگی ماكینەلەر یاساونی طلب ایتەدر. آوروپا وە آمریقا ماكینە تیپلەری توركستان اوچون قولای وە فائدەلی بولالمایدر. توركستان دهقانلاری بونی آنیق بیلگەنلكلەرندەن اوندان اخلاص ایلە فائدەلەنمەكنیدە ایستەمەیدرلەر. اوزندەن اویماغان بر توپراقنی بر ماكینە تیپنە اویدورماق ممكن بولماغانی كبی، تیریسنچە بر توپراقغا، شرائطغا اویغون یاسالماغان ماكینەنیدە اوگا اویدوروب بولمایدی. مەنە طاهر بیكنڭ «یاش توركستان»دا یازدیغی كبی قیمتلی ماكینەلەرنڭ تیز بوزولوب قالووی وە یا سەرگی-كورسەتمە مالی حالندا ایشسز زنگلەب یاتووی‌دا بو صورتلەگنە ایضاح ایتیلە بیلەدر.

مهندس منصور

قورباشی شیر محمد بیكنڭ مكتوبی

باشقارمادان :

محترم قورباشی شیر محمد بیك افندینڭ توبەندە باسیب توردیغیمز ردیەسینی بز كوبدەنبەرلی كوتەر ایدیك. لاكن او كشینك اوزیدەن بولماغان سببلەردەن بو ردیە ایندیگنە كیلیب توروبدر وە بز هەم اونی چین یورەكدەن قوانچیمز ایلە باسماقدامز.

بورونغو چەكیست آغابیكوف وتتیلە شیر محمد بیكنی اوز توزاغیغا توشوروب آلغانلغی حقندا یازغان ایدی. بز اوگا ایناناماساقدا، بوتون دونیا یوزیگە یاییلاتورغان بر اثردە باسیلغانی اوچون، حقیقتنی آچیق كونگە چیقاریش نیتیلە آغابیكوفنڭ دیدیكلەرینی باسیش مجبوریتندە قالغان ایدیك.

بولشەویكلەرنڭ «چەكا»سی بوندان بر نیچە ییل اول روسلارنڭ ایشلكلی، آتاقلی وە تجربەلی سیاسیونلارندان و. و. شولگیننی هەم اوز توزاغیغا توشوروب آلغان ایدی. بو كشی اوزی بیلمەگەنی حالدا بولشەویك «چەكا»سی حسابیغا روسیەغا یاشیرین سیاحت ایتیب قایتقان. خاركوف، كییف، موسقوا كبی بویوك شهرلەردە بولوب، بولشەویزم وە ساویت حكومتینك دوشمانی رنگینی آلغان «چەكیستلەر» ایلە كوروشوب، آوروپاغا كیلگەندەن سوڭ «فكرداش دوستلەری» آغزلارندان ایشیتكەنلەرینی بویوك بر كتاب حالندا یازیب چیقارغان. طبیعی، شولگیننك بویانغان «چەكیست دوستلەری» روسیەنڭ ایچكی سیاسی احوالینی شولگین وە اونڭ مهاجرتدەگی فكرداشلارینڭ تصور ایتیب كیلدیكلەریندەن باشقاچا قیلیب آڭلاتقانلار...

بولشەویك چەكیستلەری توزاغیغا روس انقلابچیلاری ایچندە ایڭ بویوك اورون وە ایڭ صمیمی حرمت قازانغان بوریس ساوینكوف هەم توشوب قالغان. ساوینكوف ییللارچا ساویت حكومتیگە قارشی قانلی سوغوش یورگوزوب، آخردا یوقاریدا آتالغان شولگیننڭ بیلمەسدەن توشكەن یولیلە ساویت روسیەسیغا باریب چیقالمای قالغان وە آداشتریلغا-

نینی بیلگەچ تورمەدە اوزینی اوزی أولدورگەن...

و. و. شولگین ایله ساوینکوف بوتون روسیەدا کوب تانیلغان سیاـ
سیونلاردانلار. مەنە بو کبی کشیلەر «چەکا» توزاغیغا توشوروله بیلسەـ
لەر، باشقا اولاردیك تجربەسی بولماغانلارنیڭ توشوب نالیشلاری شاشیلارـ
لق بر نەرسە ایمەسدر...

شونلدای بولسا هەم «بز حقیقی تورکستان ملتچیسی بولغان شیر
محمد بیکنیڭ بو چەکیستلەر تامانیدان اونیڭ اوستیگە آتیلماقدا بولغان
افلاس داغنی تازالاب آلالاجاغیغا ایناناموز» دیگەن ایدیك. («یاش تورـ
کستان» سان 11، صحیفە 21). مەنە ایندی شیر محمد بیك اوز ردیەسینی
یوباریب اوتوروبدر. بو ردیە بولماسا هەم بز شیر محمدگە قارشی ایناـ
نچیمزنی کەمەیتمەس ایدیك. بو شیر محمدبیك ردیەسیله بولشەویکلەرنیڭ
شیطانلغینی ینە بر دفعە آرتیق میدانغا چیقارغان بولادر.

سایغیلی «یاش تورکستان» باشقارماسیغا

سیوگیلی افندیلەر، چین کوگولدەن قایناب چیقغان عرض اخلاص
وە حرمتلەریمنی قبول ایتگز.

«یاش تورکستان» جورنالینیڭ 11 (ییل 2، اوکتوبر 1930) سانیدا
بورونغو چەکیست آغابیکوفنیڭ خاطرەلاریدا مینم اوستمگە آتیلغان کیر
بهتاننی اوقوب جودە أوکوندم وە بو جورنالنیڭ اوز پەیتیدە مینگە کیلیب
یتیشمەگەنیگە کوب قایغیردم.

تاگری یارلاتاسین شو کونلەردە محترم مفتی صدرالدین خان
حضرتلەرینك کابل گە کیلیب چیقیشلاری جورنالنك بو مسئله ایله علاقەدار
سانینی اوقوب چیقیشیمغا سبب بولدی؛ شو پەیتدەیاق قولومغا قلم آلیب
اوزیمنك ملی مقدس وظیفەمنی بەجەریشکە، اوستمگە حقسز آتیلغان آغیرـ
قارا تهمتنی ایتقیتیب تاشلاشغا قرار بیردم.

ایستەکلی افندیلەر،

بزنك ملی وە ایزگی وظیفەلەریمزنی آگلاتیب چیزیب اوتوشلەـ

رگزگە چین یورەکدەن منتدارلق قیلامین. توغرو، تورکستاننیڭ قورتوـ
لوشی اوچون کوکرەگینی کیریب، کورەشیب أولگەن میگلەرچە تورـ
کستان شهیدلەرینیڭ مبارك قانلاری مسئولیتنیڭ اوستمزدە ایکەنلگینی بز
مجاهدلەر سرە اونوتمایمز. او محترم شرفلیك شهید توغانلاریمزنیڭ قانلاـ
لاری بزنی بوندای کیر، منحوس توزاققا ایلینمەسلگیمزنی امر ایتەدر.

آیا بو کونکی کونلەردە بولشەویکلەرنیڭ میگلەرچە ملت خادملەـ
ریمزنی ناحق اوققا تیزیب تورغانلاری بزلەرگە بر عبرت درسی ایمەسمی؟
شو فاجعەلارنی کوروب تورغان قاندای بر وجدانسز خائن اولارنك
کومەگیگە قول اوزاتار ایکەن؟!...

مین آغابیکوف وە اونیڭ منحوس أدارەسی «گ. پ. ئو» وکیللەری
بیلەن هیچ وقت وە هیچ بر قاندای یردە کوروشمەدم؛ پولدا آلمادم.
حقمداغی سوزلەرنك باشدان آیاق قیپقزیل یالغان ایکەنینی آچیق-آیدین
اعلان قیلامین. آغابیکوفنیڭ قولیدا مینی قارالایتورغان کیچکنەگنە بر
دلیلی بار بولسا مەنە میدان مرحمت ایتسین!

«گ. پ. ئو.» توزاغیغا ایلینە تورغان آیاق قانی میندە یوق. مین
باشقا مجاهدلەر بیلەن برگە شرف بلەن ملتمنیڭ قورتولوشی اوچون
چارپیشدم. کوکسمنی اوقغا دیوار قیلیب اوروشدم. اوشەسینەشدە دشمانمز
بولغان ظالم بولشەویکلەر ایلە بوندان کیین هەم اوروشغا حاضرمین.

محترم افندیلەر، مینم یوقاریدا یازغان کیچکنە ردیەمنی، میندەن
بولماغان سببلەرگە بنا کیچیکیشیگە قارامای، جورناللگزگە باسیب،
دنیاغا تارقاتساگز بویونغا بویوك بر منت قویغان بولور ایدگز.

تولوق حرمتلەریمنی قبول ایتگز. شیر محمد بیك

آفغانستان. کابل، 8 نویابر 1934.

بەرلیندە تورکستان حقندا بر معروضە

بەرلین دارالفنونی تاریخ مدرسلەرندەن پروفەسور دوقتور شتەلین
28. 11. 34دە بەرلین مرکزندەکی بویوك بر غیمنازیوم سالونندا، آلمان

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولیازمىلار ئامبىرى

معلمله‌ر برلگی تکلیفی اوزرینه تورکستان حقندا مهم بر معروضه اوقودی. پروفه‌سور شته‌لین تورکستانی بر مؤرخ صفتیله تیکشیرگه‌ن وه یورتمزغا باریب تاریخی آبده‌له‌ریمزنڭ بر قسمینی اوزکوزیله کوره‌رەڭ تدقیق ایتکه‌ن عالمله‌رده‌ندر. اونڭچون اونڭ معروضه‌سینه به‌رلین‌نڭ هه‌ر طبقه‌سندان آینقسا معلم صنفندان کوبره‌ڭ کیشیله‌ر قاتناشدیلار. پروفه‌سور شته‌لین ایکی ساعت قادار معروضه اوقوغاندان سوڭ 10 دقیقه‌لق تنفس ایتلدی. اوندان سوڭرا تورکستانغا عائد تورلو تأریخی رسمله‌ر کورسه‌تیلدی. معروضه تیڭله‌وچیله‌ر طرفندان آچیلغان حرارتلی بر مناقشه ایله بیتدی. پروفه‌سور شته‌لین‌نڭ شو آی ایچنده تورکستانغا عائد یازدیغی آلمانچا بر اثری باسمادان چیقاجاقمش.

✶

بولشه‌ویك سه‌رگه‌ی کیروف‌نك أولدورولوشی مناسبتیله

اوشبو دیقابرنڭ 1نده له‌نینغرادا، له‌نینغراد شوراسینڭ باشلوغی، بولشوویك بویوکله‌رنده‌ن سه‌رگه‌ی کیروف أولدورولدی. أولدوروچی نیکولایف اسملی بر روس ایشچیسی‌در.

کیروف استالیننڭ أڭ یاقین یولداشلاریندان بولوب، سوڭنچی 17نچی عموم ساویتله‌ر اتفاقی فرقه قورولتاییندا، بوتون حاکمیت تیزگینینی قولوندا توتقان «سیاسی بیورو» («پولیتبیورو») اعضالغیغا بیلگیله‌نگه‌ن ایدی.

ساویت غازیتالاری وه اولاردان آلیب آوروپا غازیتالاری کیروف‌نڭ سیاسی ترجمهٔ حالی حقنده «اوتوروکتی چینداى، چیندی قدای اورغانداى» قیلیب کوپورتوروب یازماقدادرلار. بولشه‌ویکله‌رنڭ وه آوروپالیلارنڭ یازیشلاریندان، طبیعی، ساویت حکومتینڭ شرق دوستله‌ری هه‌م قالیشمایدرلار. اولارنڭدا «یولداش کیروف»نڭ أولدورولوشیله تیره‌ن قایغیغا توشوب قالغانلاری سیزیله‌دی. مه‌نه بز بورادە کیروف‌نڭ سیاسی ترجمهٔ حالی حقندا «اوتوروکتی چینداى، چیندی خدای سویله‌ب کیتدیگینی کیترمه‌کچیمز.

1920نچی ییل سه‌نتابر باشیندا باکودا ساویت حکومتی طرفندان توپلانغان شرق ملتله‌ری قورولتایی هه‌رکیمنڭده خاطریندادر. شو قورولتایغا کیروف هه‌م قاتناشغان. حتی قورولتای طرفندان سایلانغان اجرا قومیته‌سینڭ اعضاسی اولاراق تعیین ایتلگه‌ن ایدی. قورولتایدان قایتیب تیفلیس‌گه کیلگه‌ن کیروف (او وقت کیروف ساویت حکومتینڭ گورجستان ایلچیسی ایدی) اورادا روس تیلینده چیقا تورغان «سلووو» („Слово“) آتلی ئه‌رمه‌نی غازیتاسینڭ مخبری، ایسکی یولداشی کوره‌نوف دیگه‌ن بریسیله مصاحبه‌ده بولوب، «دوست شرق ملتله‌ری» حقندا توبه‌نده‌گی سوزله‌رنی سویله‌گه‌ن:

«مه‌ن شرق بیلگیچله‌رنده‌ن ایمه‌سمه‌ن، لاکن بیله‌مه‌ن، که اگر شرقلیلارنی پلاو ایله ضیافت ایتسه‌ڭ، اولار هه‌ر تورلو قورولتایلارغا کوب قیزیقیب قاتناشادرلار...»(*).

بوکون ساویت حکومتینڭ ماتمینه یوره‌کده‌ن قوشولماقدا بولغان روس بولشه‌ویکله‌رینڭ شرق دوستله‌ری «یولداش کیروف»نڭ وقتیله اولارغا بیرگه‌ن قیمتی اوستنده برآزدا بولسا اویلانسالار ایدی؛ لاکن اویلارلارمی، اویلی آلارلارمی ایکه‌ن...

کیروف‌نڭ أولدورولوشی ساویت حکومتیگه برآز وقتدان‌به‌رلی «یومشاتیلقراب» کیلگه‌ن قانلی ره‌ژیمینی یه‌ڭیده‌ن شدتلی ته‌ررور ایله جانلاندیریشغا یول بیرمه‌کده‌در. کیروفنی أولدورگه‌ن بولشه‌ویك ایشچیسی نیکولایوفنك ایشی محکمه‌ده قارالماسدان ساویت حکومتی طرفندان موسقوا وه له‌نینغرادا 66 کشی آتیلب أولدورولدی. م.

(*) روسچه‌سی: С. М. Киров: „Я не знаток Востока. Но я знаю, есть такое качество у восточных людей, что они охотно идут на какие угодно съезды, особенно если их угостить при этом пловом.“

کیروف‌نڭ بو سوزله‌ری لوندوندا چیقا تورغان „Asiatic Review“ مجموعه‌سینڭ 1929نچی ییل اییول آیندا چیققان سانداغی «بولشه‌ویکله‌ر وه آفغانستان» باشلقلی مصطفی بیك مقاله‌سنده‌ده کیتریلگه‌ندر.

Verantwortlich für Verlag und Redaktion: Dr. Tahir Schakir, Berlin-Sieglitz
Druck: Sonnendruckerei G. m. b. H., Berlin-Charlottenburg 4
مسئول مدیری: دوقتور طاهر شاکر.

Yach Turkestan

Décembre 1934 (Le jeune Turkestan) No. 61

Revue mensuelle

Organe de défense nationale du Turkestan

Rédacteur en Chef: **Moustapha Tchokaï-Oghly**

یولیمزغا توغرو کیلگه‌ن بوتون یازولار اوچون مجموعه‌مزنگ بیتله‌ری آچیقدر. باسیلماغان یازولار قایتاریلماس.

آبونه شرطلری:

ییللغی 100 فرانسز فرانقی، آلتی آیلغی 60 فرانق، اوچ آیلغی 30 فرانق.

تورکستان خریطه‌سی

باشقارمامز یاقیندا تورکستاننک 43x35 بویو کلگنده سیاسی خریطه‌سینی چیقاردی. ده‌گه‌ری بر آلمان مارقی (6 فرانق)در. تیله‌گه‌نله‌ر باشقارما-مزدان آلا بیله‌درله‌ر.

شانخایداغی تورک-تاتارلارنک مدنی جمعیتنه

(مکتوب اورنیغا)

یوللادیغگز مکتوب، پروتوقول وه ایش پروغراملارگز وقتندا ایریشدی. اویوشمه‌گزگه موفقیتله‌ر تیلیمز. باشقارمامزغا قیلغان اوتونچگزنی سیوینچله قبول ایته‌مز.

مجموعه‌مزگه تیبشلی هه‌ر تورلو یوللانمالار اوچون آدره‌س:

Moustapha Tchokai-Oghly

7, Square de la Fontaine

Nogent s. Marne (Seine)

France